

Данило
ЯНЕВСЬКИЙ

Проект «УКРАЇНА»,

або
Крах
Симона
Петлюри

Проект «Україна»

Данило Яневський

**Проект «Україна», або
Крах Симона Петлюри**

«Фолио»

2010

Яневський Д. Б.

Проект «Україна», або Крах Симона Петлюри /
Д. Б. Яневський — «Фолио», 2010 — (Проект «Україна»)

Нова книга журналіста, телеведучого, доктора історичних наук є третьою частиною навчального посібника для політиків, журналістів, політологів та любителів з написання, переписування та удосконалювання Конституції України. На сторінках цієї книги автор намагається з'ясувати, що саме відбувалося на теренах сучасної України від грудня 1918-го і до листопада 1920 року, в період існування так званої «другої» Української Народної Республіки. Він пригадує історію країни після розгону Української Центральної Ради. Пригадує, власне, не одну історію, а декілька — саме їх «сходження» або «розходження» в часі та просторі, як на думку автора, і творять Історію як таку. Ви дізнаєтесь, хто, як і коли насправді створив Директорію та хто стояв за спиною Петлюри, чи було проголошення ЗУНР необхідністю, ким і як був підписаний Акт Злуки та які ілюзії супроводжували існування Української Народної Республіки.

© Яневський Д. Б., 2010

© Фолио, 2010

Содержание

I	6
Переднє слово	6
Сучасний стан інституційного розуміння проблеми	10
Чому «офіційна» версія не може бути правдою	16
Констатація	21
II	22
Український Національно-Державний Союз – Український Національний Союз: інфернальний вибір націонал-соціалізму	22
Хто такий Микита Шаповал?	24
Микита Шаповал. Оцінні судження	25
Микита Шаповал. Основні події життя	26
Шаповал про скликання Українських Установчих Зборів	28
«Революційний комітет повстання». Версія 1	30
«Революційний комітет повстання». Версія 2	31
«Революційний комітет повстання». Версія 3	32
«Революційний комітет повстання». Версія 4	33
Народження Українського Національного Союзу. Версія Шаповала	34
УНС шукає підтримки в Антанті. Версія перша	36
УНС шукає підтримки в Антанті. Версія друга	37
УНС шукає підтримки у Центральних держав	38
УНС шукає підтримки у більшовиків	39
Про що Винниченко домовився з більшовиками?	40
УНС шукає підтримки у Скоропадського	41
Мемуаристи та дослідники про роль і місце «трансформатора» та його «машиністів» в історії	42
Висновок автора	44
III	45
Хто створив Директорію? Стан розуміння проблеми	45
Хто створив Директорію? Свідчення Шаповала	47
Хто такий Андрій Макаренко?	48
Хто створив Директорію? Свідчення Шаповала – продовження	49
Хто такий Олександр Осецький?	51
«Український Національний Союз». Хто це?	52
Що таке «Військова комісія» УНСоюзу?	53
12—13 листопада. План повстання ухвалено	55
Хто, як і коли насправді сформував Директорію	57
Як і чому Петлюра став членом Директорії? Версія Шаповала	58
Хто стояв за спиною Петлюри?	60
Чому Шаповал покинув Директорію? Версія Шаповала	61
Як і чому потрапили до Директорії Андрієвський, Швець та Макаренко? Версія Шаповала	62
«Не важно, хто буде членом Директорії»	63
Як і чому Петлюра став членом Директорії? Версія Винниченка	64
Якісний склад Директорії. Оцінки фахівців	66
9 листопада – останній день Української Держави	68

IV	70
Перші документи Директорії та «легітимність» нової влади	70
Дещо про перебіг повстання	72
Хто такий Зенон Стефанів?	73
Що з'ясував Стефанів?	74
Кінець ознакомительного фрагмента.	77

Данило Яневський Проект «Україна», або Крах Симона Петлюри

I

Переднє слово

У попередній розвідці «Проект “Україна”, або Таємниця М. Грушевського», в основу якої були покладені, по-перше, документи і матеріали Української Центральної Ради та Української Народної Республіки¹ і, по-друге, результати досліджень останніх 10 років вітчизняних суспільствознавців, автор дійшов таких висновків.

Покоління українських істориків, читаючи, перечитуючи, цитуючи, узагальнюючи, зіставляючи та аналізуючи наведені документи і свідчення, якимось дивом не помітили (або не мали бажання помітити) очевидне: суб'єкти й об'єкти політичного життя мусили сформулювати своє ставлення до факту окупації Польської держави Австрією та Росією і виробити *modus vivendi*, прийнятний як для себе, так і для окупаційних режимів. На це пішло життя принаймні трьох поколінь «українців», поляків, євреїв, інших народів. Результат, зокрема щодо «українців», був, як нам видається, в цілому таким.

Ті з них, які опинилися під рукою Габсбургів, не мали на що особливо нарікати. Дунайська монархія дала їм якщо не все, то майже все: громадянські та політичні права, свободу відправлення культу, саму назву їхній Церкві, національні інсигнії, громадські організації, кредитні спілки, – тобто все або майже все, що було потрібно цій частині нашого народу для продуктивного національного розвитку. Саме тому всі без винятку галицькі політичні сили зберігали лояльність до двоєдиної монархії навіть після її офіційного розпаду.

Ситуація на схід від Збруча була цілком відмінною. Держава Романових пішла шляхом уніфікації новоприєднаних територій та народів. У цих умовах погляди суб'єктів колишнього, польського, політичного життя на подальші перспективи свого існування розділилися. Частина пішла шляхом відмови від національної ідентичності, шляхом цілковитої інтеграції до російських імперських структур, стала важливою невід'ємною частиною панівної верстви. Інша, демонструючи лояльність назовні, обрала інший шлях, а саме – підтримки та розвитку відмінної від імперської національно-культурної ідентичності. На рівні політичному така позиція вимагала сформулювати адекватну обставинам місця та часу відповідь на системотвірне питання. А саме: за якого політичного устрою Російської держави є можливим національний розвиток «українців», якщо чинний устрій такому розвитку не тільки не сприяє, а, навпаки, робить усе для знищення національно-культурної ідентичності тих, кому відмовили навіть у праві на самоназву, вигадавши для них термін «малороси», «хохли», «южноукраїнці» і т. п.?

Як показала вся історія XIX ст., «українська» суспільно-політична думка, яка розвивалася в межах Російської імперії, вийшла на фундаментальний висновок про необхідність заміни її державного ладу на республіканський. Прихильники такого підходу розділилися принаймні на два табори. Перший вважав найбільш доцільним варіантом переформатування унітарної Російської імперії на федерацію демократичних національних республік. В очіку-

¹ Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У двох томах. Том 1. 4 березня – 9 грудня 1917 р. – Київ, Наукова думка, 1996. – 588 с; т. 2. 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. – Київ, Наукова думка, 1997. – 422 с

ванні сприятливих політичних умов для реалізації цього сценарію вони, тимчасом, зосередилися на реалізації програм національно-культурного розвитку та просвіти народу. Саме цим шляхом пішли «Стара громада» та її послідовники, наприклад один з найвизначніших національних інтелектуалів своєї доби Василь Зінківський. Один з провідних членів партії конституційних демократів, професор Київського університету, міністр сповідань часів Української держави, він *«наголошував на федеративному зв'язку з Росією як політичному максимумі для України»*. Цей політичний вибір *«не заперечував, а, навпаки, зумовлював виявлення та розвиток своєрідності української культури»*. В. Зінківський, як й інші його однодумці, відстоював *«історичну зумовленість федеративного зв'язку між Україною і Росією»*, *«бачив шлях України до продуктивного руху вперед у федерації з Росією на засадах культурного паралелізму»*, послідовно розвивав ідею *«реформування ідеологічних канонів Російської імперії у напрямку зростання правосвідомості українського народу»*, *«висловлював прагнення до самостійної України та Української православної церкви»*.²

Інший шлях передбачав революційні, радикальні підходи, що на рівні політичної практики виявлялися в «стимулюванні» активних форм боротьби з дійсним ладом – аж до методів індивідуального терору. На рівні політтеорії прихильники цього варіанта виразно ділилися на три групи. Перша була орієнтована на створення соціалістичної національної української республіки як федеративної частини майбутньої соціалістичної Росії. Друга сповідувала необхідність створення окремої від Російської, самостійної, але також соціалістичної Української держави. Третя, в свою чергу, орієнтувалася на тих політичних діячів, які поставили за мету добитися повалення монархічного ладу в Росії будь-якими засобами з метою викликати всесвітню соціалістичну революцію, яка була нібито здатна позбавити усі народи світу від будь-яких форм національного чи соціального визиску.

В умовах глобального світового збройного конфлікту «старо-громадівська» частина «українського» політикуму, у координації із російськими однодумцями, для реалізації обраного сценарію пішла на створення Центральної Ради – представницького координуючого органу всіх національних соціалістичних і демократичних партій та груп, які діяли на теренах південно-західних російських губерній. Уся легітимність Центральної Ради в цьому сенсі походила від квітневого Національного конгресу, була детермінована ним. Радикальна націонал-соціалістична частина українського політикуму на чолі з В. Винниченком, об'єднана в Раді, використовувала її в своїх цілях. Саме їм заважали помірковані, «консервативні», «буржуазні», недостатньо, з їхнього погляду, національно свідомі елементи в УЦР – чи то соціалісти-федералісти, чи то кадети, чи то російські та польські політики соціалістичної орієнтації.

Саме ці політики – аби позбутися «родових плям» Національного конгресу – і пішли на скликання так званого I Всеукраїнського з'їзду робітничих, селянських та солдатських депутатів, який мав дати «нову» легітимність УЦР, «санкціонувати», «узаконити», «легітимізувати» в очах народу їх дії, спрямовані на ліквідацію приватної власності на все, у першу чергу на землю. Оскільки в межах чинного правового простору, що усталився на той час, зробити це було неможливо, то треба було цей самий правовий простір зруйнувати дощенту. Це, в свою чергу, було неможливо без ліквідації дійсної тоді держави та її інститутів і наступного адміністративно-територіального переділу відірваної від неї частини.³

Для того щоб ліквідувати державу, треба було за будь-яку ціну добитися її поразки у війні. Для цього необхідно було вступити у відповідні переговори із супротивником. Для того щоб вступити в переговори на міждержавному рівні, треба було оголосити бодай паперову

² Кириченко В. Г. Державницька, громадсько-політична та культурно-освітня діяльність В. Зінківського (1881—1962): Дис. канд. іст. наук: Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2006. – 20 с – с. 11, 15.

³ Про проекти М. Грушевського в цій царині, в яких він *«не дотримувався якогось загального підходу»*, та про спроби їх імплементації у поточну йому політичну реальність див.: Бойко О. Формування території Української незалежної держави в часи Української революції (1917—1921 рр.). – Київ, 2007. – 62 с – С. 23—26.

державну незалежність. Для того щоб оголосити державну незалежність, треба було мати під рукою квазідержавну інституцію, якою і виступила УЦР, що її підтримала її «київська» частина І Всеукраїнського з'їзду рад.

Натомість «харківська» частина цього з'їзду пішла тим самим шляхом – проголосила свою «радянську» «українську» та «соціалістичну» «державу» на чолі зі Всеукраїнським Центральним виконавчим комітетом цього з'їзду і Народним Секретаріатом. Мета в цьому випадку була інша – максимально сприяти всесвітній «соціалістичній» революції. Реалізувати амбітну програму такої революції можна було тільки на шляхах ліквідації попереднього державного устрою. Для цього і треба було підписати зрадницький мир, нацькувати на політичну та економічну еліту максимально можливу кількість їхніх співвітчизників. Для цього треба було відібрати все, що було у приватній власності колишніх власників та розпорядників тої держави. Саме звідси і пішло вікопомне «Грабуй награвоване!», «Землю – селянам!», «Фабрики – робітникам!», «Влада – народу!». Оскільки втримати владу самостійно ця частина «українського» політикуму була не в змозі, то вона негайно звернулася по допомогу до «держави» Ульянова – Бронштейна.

Ще одна група радівських діячів, лідером яких був Михайло Грушевський, торувала курс на укладання сепаратного миру з країнами Почвірного союзу. Весь їхній життєвий та інтелектуальний досвід стверджував: розвиток їхнього «українського» народу можливий лише на засадах, реалізованих в Австро-Угорщині⁴. Політична форма такого розвитку – створення самостійної Української держави на чолі з монархом – австрійським ерцгерцогом. Метод – максимальне матеріальне та організаційне сприяння будь-яким антицентралістським, антиросійським політичним рухам, політичним партіям та організаціям. Для голови УЦР усі його політичні прихильники були лише «хлопчиками на побігеньках», таким собі гарматним м'ясом, і не були втаємничені у справжній зміст політичного проекту М. Грушевського та його австрійських партнерів.

На заваді реалізації цього проекту стала німецька політична візія, яка не передбачала посилення австрійської позиції в регіоні, натомість передбачала створення Української держави під німецьким протекторатом і за допомогою німецького ж окупаційного корпусу та політичної підтримки Берліна.

Усе це і продовжують до сьогодні вперто називати «Українською революцією» та/або «Національно-визвольними змаганнями українського народу».

В новій розвідці «Проект “Україна”, або Крах Симона Петлюри» ми спробуємо зрозуміти, що саме відбувалося на теренах сучасної України в період існування так званої «другої» Української Народної Республіки. Ця робота охоплюватиме події від травня 1918 р. – часу створення Українського Національного союзу, першої націонал-соціалістичної опозиційної організації щодо Української Держави та її провідника, гетьмана Павла Скоропадського, – і до листопада 1920 р. – часу остаточного краху так званих «національно-визвольних змагань українського народу». В основу роботи покладено збірку документів того періоду, а також результати численних розвідок істориків національної та діаспорної шкіл, написаних і оприлюднених упродовж останніх 90 років.

Тут і далі ми будемо вживати терміни «лібералізм», «націоналізм» та «соціалізм» в їх дейвісівському розумінні. Суть політичного лібералізму Норман Дейвіс визначив як **урядування за згодою** (підкреслено нами. – Д. Я.). Лібералізм економічний, у свою чергу, передбачав вільну торгівлю та невтручання уряду в економічне життя. Націоналізм він трактував як *«сукупність ідей, пов'язаних із нацією, чий інтереси вважались за найвище добро»*. При

⁴ В цьому сенсі нагальною є потреба переосмислення творчої спадщини Грушевського, зокрема «Історії України-Руси», прокозацької, антикатолицької та антипольської за своїм ідеологічним спрямуванням, що об'єктивно відповідало внутрішньополітичним інтересам Габсбурзької держави.

цьому, на думку Нормана Дейвіса, існує два види націоналізму. Перший – державний, або громадянський, другий – «народний» («етнічний»). *«Державний націоналізм, – указує науковець, – започатковується «згори», серед політичної еліти, що намагається поширити свої вартості на суспільство загалом».* Народний, натомість, *«зароджується на рівні простого люду, на дні, прагнучи спершу здобути масову підтримку, а вже потім повалити наявний державний устрій».* При цьому агресивний політичний націоналізм *«вимагає права на самовизначення задля побудови національної держави», в якій «величезна більшість громадян усвідомлює свою спільну ідентичність і належить до однієї культури».* Як «соціалізм» будемо розуміти як *«колективну віру»,* таку саму, як і націоналізм; віру, яка *«виступає проти експлуатації та власників, для захисту не просто індивіда, а суспільства в цілому»*⁵. Нарешті, будемо мати на увазі, що «легітимність» – це *«визнання правомірності офіційної влади суспільством і міжнародним співтовариством»*.⁶

⁵ Дейвіс Н. Європа. Історія. – К.: Основа. – 2000. – 1463 с – С. 826—827, 837—838, 860.

⁶ Юрійчук Є. П. Становлення і характер Радянської влади в Україні у 1917—1922 рр.: Дис. канд. іст. наук: Чернівецький державний ун-т. – Чернівці, 1997. – 21с. – С 5.

Сучасний стан інституційного розуміння проблеми

Сучасний стан «офіційного» розуміння сутності процесів, які відбувалися на теренах сучасної України в 1917—1920 рр., яскраво репрезентує фундаментальне видання «Україна: політична історія. XX – початок XXI століття», яке побачило світ заходами провідних академічних українознавчих інституцій та науковців сучасності. За деякими окремими винятками автори відповідних розділів повторили всі антинаукові, політично та ідеологічно заангажовані тези, сформульовані учасниками т. зв. «національно-визвольних змагань», які після 1920 р. опинилися на еміграції.

Міфи, які після проголошення державної незалежності України 1991 р. засвоїли і потягли у майбутнє колишні дослідники «Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни на Україні», якщо сказати коротко, є такими. Перше: в будь-який спосіб довести нелегітимність та «зрадницьку», «проросійську» сутність режиму Української держави на чолі з гетьманом Скоропадським. Друге: перекласти на нього всю політичну відповідальність за діяння попереднього політичного режиму, що його уособлювала Українська Центральна Рада. Головний «злочин», який ставили за провини гетьманові, полягав у тому, що він нібито «здав» Українську державу Росії, підписавши 14 листопада 1918 р. так звану «федеративну грамоту». Зробити це було необхідно для того, аби обґрунтувати історичну та політичну необхідність націонал-соціалістичного антигетьманського повстання та створення нової державної формації у формі Української Народної Республіки.

Наступна теза «дослідників» націонал-соціалістичної орієнтації: УНР зазнала поразки виключно через несприятливі причини зовнішнього характеру, а саме агресію з боку більшовицької Росії, Польщі, Добровольчої армії та байдужість до «української справи» західних союзників – переможців Першої світової війни. Мовляв, якби не ці та деякі інші другорядні за значенням факти, справа розбудови української державності, обіпертої на принцип «самоозначення народів», не могла не перемогти. Але не перемогла, оскільки агресія Радянської Росії, Польщі etc., etc. перешкодила реалізації величної справи розбудови національної державності українського народу, заснованої на принципі самовизначення народів...

Цитуємо: *«Федеративна грамота Скоропадського, навіть з огляду на всю складність міжнародної політичної кон'юнктури, стала фактом фактичної відмови від української державності»; «Грамота (від 14 листопада. – Д. Я.) означала фактичне зречення Скоропадського від державної незалежності України»*. Це – лише один приклад абсолютно беззмістовного, не обґрунтованого реальними фактами оцінного антинаукового судження, автор якого свідомо замовчує і зміст отієї «грамоти», і обставини, які передували її написанню та проголошенню, і юридичну силу цього документа, і його можливі та фактичні політичні наслідки. І це при тому, що увага читача акцентується на разючій якісній відмінності уряду гетьмана від усіх урядів УЦР. Це був уряд професіоналів різних національностей, практично всі вони були українцями за походженням, зокрема представниками національних шляхетських та старшинських сімей. При цьому один з авторів цитованої академічної монографії дозволяє собі судження на кшталт: *«Головна причина такого кроку гетьмана (тобто видання грамоти 14 листопада. – Д. Я.) – відсутність твердих самостійницьких переконань і роздвоєна ментальна лояльність»*. Це твердження взагалі випадає за межі історичної науки, адже його автор, підкреслюємо, є доктором історичних, а не доктором медичних наук. Власне, науковець відрізняється від шахрая лише тим, що формулює судження виключно в межах своєї компетенції.

Хоча з останнім тут також не склалося. Ну не повинен доктор історичних наук стверджувати, що Директорію сформував Український Національний Союз, а *«зречення гетьманським урядом влади, вступ до Києва військ Директорії, парад повстанських військ у столиці України – все це знаменувало відновлення»* (підкреслено нами. – Д. Я.) Української Народної Респуб-

ліки»⁷ хоча б тому, що фальшивість цих, як і інших, фундаментальних тез націонал-соціалістичних мислителів була доведена багато десятиліть тому. Ось приклад. У цитованій колективній монографії йдеться про так звану «державну нараду», яку нібито скликала Директорія у Вінниці 12—14 грудня 1918 р. Але виникає просте питання: «державна нарада» якої держави відбувалась у Вінниці? Столиця Української держави станом на цей час перебувала в Києві. Гетьман зрікся влади лише 14 грудня, так що на пору її відкриття Українська Держава з гетьманом на чолі формально ще існувала. Отже, зібрання заколотників проти гетьмана не могло бути державною нарадою гетьманської держави, а мусило би бути «державною нарадою» якоїсь іншої держави. І тут знову виникає просте питання: а якої, власне, держави була «державна нарада» 12—14 грудня? Відповідь на це питання проста: жодної! Адже УНР як держава була наново проголошена 22 січня 1919 р., у річницю проголошення так званого IV Універсалу УЦР. Універсалу, який сама УЦР, підкреслимо це вкотре, ніколи не розглядала і не ухвалювала. А якби такий факт і мав місце, то, наголошуємо на цій обставині в черговий раз, жодного значення з правової точки зору це не мало би, оскільки УЦР ніколи і ні від кого такого права не отримувала. Отже, ніякого «відновлення» УНР у січні 1919 р. не відбулося і відбутися не могло – в іншому разі до керівництва треба було кликати Грушевського, Центральну Раду, Малу Раду та Раду Народних Міністрів на чолі з останнім прем'єром доби УЦР Всеволодом Голубовичем. Натомість, як це мало би добре бути відоме авторові даного розділу, Директорія намагалася «легітимізувати» свою владу через скликання так званого Трудового Конгресу Народів України (ТКНУ) – збіговиська ніким не уповноважених та в більшості своїй нікому не відомих осіб. Ці особи, сказати правду, стали хіба ширмою для тих, хто прагнув встановити на території, яку обіймає сучасна Україна, сегрегаційний неправовий, незаконний, а сказати прямо – бандитський за суттю національно-соціалістичний режим.

На жаль, сучасні науковці продовжують продукувати подібні дурниці. Автора даної роботи примудрився здивувати, зокрема, один із дослідників, який, усупереч давно і добре відомим фактам, вважає Директорію УНР «формальним поверненням до УНР часів Центральної Ради», ТКНУ – «представницьким органом», який формувався на підставі «куріальної та непропорційної системи виборів». Останнє твердження суперечить законам арифметики, один з яких твердить, що частина цілого не дорівнює цілому. З останнього, зокрема, випливає, що «куріальний» принцип = «сегрегаційний»; натомість «представницький» = представництву всіх без винятку правоздатних громадян.

Акт Злуки, який, і це добре і давно відомо, був підписаний правочинними представниками ЗУНР та приватними особами – Панасом Андрієвським, Симоном Петлюрою та Федором Швецем, – цей-таки фахівець вважає таким, що «заклав правові підвалини формування соборної української державності» «у формі конфедеративного об'єднання принаймні до остаточного визначення питання про форму держави Всеукраїнськими Установчими Зборами». Зборами, збирати які ніхто ніде і ніколи не збирався. Останній фундаментальний висновок цитованого автора – «з огляду на те, що Директорія УНР не виконала своєї головної мети – зміцнення та збереження самостійної української державності – можна говорити про формальну поразку українських визвольних змагань 1917—1920 рр. Ці процеси були лише етапом становлення українського суспільства і держави»⁸ – взагалі не вкладається в межі наукового дискурсу. Наприклад, тому, що етапом становлення «українського суспільства і держави» можна назвати що завгодно – від царювання Панька до так званого Акта проголошення Української держави від 30 червня 1941 р.

⁷ Україна: політична історія. XX – початок XXI століття. – (Київ, Парламентське вид-во, 2007. – 1027 с – С. 317, 344, 345, 346, 392.

⁸ Грибенко О. М. Державотворчі процеси в Наддніпрянській Україні 1917—1920 рр.: Історичний аналіз: Дис. канд. іст. наук: Східноукраїнський національний ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2007. – 20 с – С. 9, 13, 15.

Ось ще один приклад ідеологічно упередженої та не дуже вмілої фальсифікації. Як вважає її автор, Гетьманат у зовнішній політиці продовжив курс УЦР *«на утвердження України в якості суб'єкта міжнародного права і передав його у спадок Директорії УНР, а центральним напрямком міжнародної діяльності останньої стало мирне співіснування останньої з усіма народами світу»*⁹. Дарма, що будь-яке, крім цього, дослідження, які побачили світ упродовж останніх 90 років, в один голос стверджують: ніякого правонаступництва між УНР доби Грушевського, УД та УНР доби Директорії не було і в принципі бути не могло, тим більше у сфері зовнішньої політики. Стверджувати таке – це все одно, що стверджувати, наприклад, ніби Михайло Горбачов у зовнішній політиці продовжив курс РКП(б) на утвердження СРСР *«в якості суб'єкта міжнародного права і передав його у спадок»* незалежній Україні, *«а центральним напрямком міжнародної діяльності останньої стало мирне співіснування з усіма народами світу»*. Дискутувати з цим неможливо в принципі.

Цитовані дослідження, ясна річ, радикально розходяться з фактами та висновками, встановленими раніше іншими дослідниками. Наприклад, доведено, що:

- *«закон про форму влади на Україні»*, який деякі науковці називають тимчасовою Конституцією об'єднаної України, *«складався лише з 8 розділів і був слабо опрацьований»*,
- *«у конституційних актах Директорії фактично не відчувалося наміру відтворення демократичних принципів»*,
- нові керівники України використовували соціалістичний принцип *«трудової демократії»*,
- УНР фактично перестала бути правовою й демократичною державою, тому що лише окрема частина її громадян, хоч і без огляду на свою національність, була визнана законом повноправною,

– *незабезпечення державою права приватної власності на землю кожного громадянина «стало фатальною помилкою практично всіх розглянутих у дослідженні урядів України. Позбавивши українських громадян права приватної власності на земельну ділянку, держава автоматично знищила гарант стабільного розвитку та добробуту українського народу»*.

Але найголовніший, на нашу думку, висновок тут такий: *«особливість зародження українського конституціоналізму в досліджуваній період полягала в тому, що він формувався у складних умовах несприйняття ідеї незалежності та самостійності України не тільки Росією та Польщею, а й значною частиною населення України, особливо – російськомовного»*¹⁰. Якщо зовсім просто, то слід констатувати: Директорія УНР, як і сама УНР, була приречена, тому що її не сприймали ані всередині країни, ані за її межами.

З цими висновками до певної – але лише до певної – міри корелюють висновки інші. Наприклад, той, що Трудовий Конгрес був єдиним діючим на той час органом *«установчої»* влади. Це справедливо лише за умови, якщо вважати це фіктивне збіговисько випадкових людей «органом влади». Важко сперечатися з іншими висновками – і щодо змішування виконавчої та законодавчої влади в одному політичному суб'єкті, в даному випадку в особі «колективного органу» – Директорії УНР, яка від літа 1919 р. була «юридичним» представником лише однієї фізичної особи —Петлюри, і щодо безмежного розширення кола суб'єктів законодавчої ініціативи. До останніх належали і Директорія, і уряд, і окремі міністри, і голови відомств, які не входили до складу кабінету, і Державна канцелярія, щоб мало не здалося – ще й Державний контролер та Державний секретар – тобто кількадесят фізичних осіб. Ще одним оригінальним винаходом стало ***«закріплення можливості прийняття закону без затвер-***

⁹ Шамраєва В. М. Міжнародні відносини УНР доби Директорії: Дис. канд. іст. наук: Київський національний ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2003. – 20 с – С. 8.

¹⁰ Єфремова Н. В. Розвиток конституційного законодавства в Україні (1917—1920): Дис. канд. юрид. наук: Одеська національна юридична академія. – О., 2002. – 20 с. – С 11, 12, 13, 15.

дження вищого органа державної влади – Директорії (тобто Петлюри. —Д. Я.) **повторним ухваленням парламенту»**¹¹ (якого не існувало в природі. —Д. Я.).

Отже, справедливим буде твердження, що отці Директорії, її учасники, члени всіх без винятку її урядів не тільки не мали найменшого осмисленого уявлення про принципи державного будівництва, а й створили унікальну систему тотального правового хаосу, політичної безвідповідальності та управлінського безладу на всіх рівнях формальної ієрархії.

Цей висновок автора даної розвідки суперечить, у свою чергу, позиції керівництва авторського колективу, який підготував і видав двотомну документальну збірку, до якої увійшли 622 документи, в тому числі всі журнали Директорії та урядів УНР. Видання побачило світ 2006 р. заходами колективу науковців Інституту історії України НАН України, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України і Дослідного інституту сучасної української історії (Філадельфія). Логічно було би передбачити, що у вступному слові упорядники зроблять спробу, спираючись на висновки останніх на той час досліджень, сформулювати несуперечливу, бодай в основних своїх рисах, концепцію, яка дозволила би скласти адекватне уявлення про роль і місце досліджуваних суб'єктів в історії нашого народу. І такі очікування справдилися. Щоправда, лише частково.

У передмові, що її написав відомий дослідник, заступник директора Інституту національної пам'яті Владислав Верстюк, постулюються 10 засадничих тез:

- антигетьманське повстання було розгорнуто *«під гаслами відновлення Української Народної Республіки»*,
- УНР *«була відновлена в ході антигетьманського повстання»*,
- *«були зроблені перші кроки до будівництва нових державних структур»*,
- *«центральне місце в новій системі української влади посіла Директорія, яка стала титульною інституцією відновленої Української Народної Республіки»*,
- в Декларації від 26 грудня 1918 р. вона іменувала сама себе *«Верховною Владою Української Народної Республіки»*,
- в основу цієї Декларації *«поклали (хто, де, коли? —Д. Я.) так званий трудовий принцип, який мав увібрати кращі риси радянської та парламентської систем»*,
- цей документ *«іноді називали “тимчасовою конституцією УНР”»* (за цим деперсоналізованим посиланням на авторитет стоять невідомий читачеві архівний документ та спомини одного з прем'єрів УНР Ісаака Мазепи, про якого трохи згодом. — Д. Я.),
- у *«конституції» «права та обов'язки уряду, як і його місце в системі державної влади, не були визначені»*,
- *«селянський характер української нації, її слабка присутність у містах, невиробленість національної ідеології, недостатня консолідація, поділ України на підросійську та австрійську частини весь час змушували державне керівництво до вибору між заходом та сходом, між парламентською демократією і демократією революційною, яка імпонувала масам, але виявилася непридатною для конструктивного державного будівництва»*,
- *«два роки діяльності Директорії УНР у вкрай несприятливих зовнішніх і внутрішніх обставинах нагромадили величезний обсяг роботи вищих органів влади, спрямованої на забезпечення життєдіяльності державного механізму»*.¹²

Уникнути цих та інших суджень, які не мали і не мають відношення ані до науки, ані до того, що відбувалося насправді, досить легко. Треба взяти в руки перше-ліпше дослідження, яке побачило світ до моменту написання цих дурниць, та ознайомитися з його висновками. Зокрема такими:

¹¹ Іванова А. Ю. Законодавчий процес і законодавча техніка у період Центральної Ради, Гетьманату та Директорії: Дис. канд. юрид. наук: НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2005. — 20 с — С. 13 та ін.

¹² Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. 1918—1920 рр. Документи і матеріали. У 2 томах. — Том I. — Київ, вид-во О. Теліги, 2006. — 687 с — С. 5, 6, 7, 8, 9, 31. (Далі — Директорія. — Т. I.)

– перший етап конституційного будівництва в «другій» УНР (листопад 1918– серпень 1919 р.) «характеризувався перевагою тенденції до побудови соціалізму, державного будівництва на ґрунті класового підходу (хоч у пом'якшеному, порівняно з ленінською моделлю, вигляді) над тією, що тяжіла до загальнодемократичного державотворення»,

– «перший акт конституційного значення після приходу до влади Директорії (тобто Декларація від 26 грудня. – Д. Я.) і за походженням, і за структурою, і за значенням. У ньому було чимало положень, запозичених у більшовиків»,

– вважати ТКНУ «загальним представництвом» українського народу підстав не було»,

– «...прихильність до радянсько-соціалістичної моделі привела до відповідного ставлення до юридичних норм»,

– «конституційні» акти, ухвалені Трудовим Конгресом, «обмежували публічно-правову правоздатність значної частини населення («нетрудового елементу»), передбачали побудову держави трудових рад, визначали дискримінацію за соціальними ознаками. Ці положення були закріплені в конституційних за своїм характером актах – “Законі про місцеві конгреси і ради трудового народу” і “Тимчасовому законі про внесення і затвердження законів в УНР” (лютий 1919 р.)» (нижче ми покажемо, що ніякого правового, а тим більше «конституційного» характеру ці акти не мали. – Д. Я.),

– «з точки зору юридичної техніки загального рівня вказані закони не є досягненнями вітчизняної конституційно-правової думки, але цілком адекватно відображають соціальні умови та політико-правові уподобання політичної еліти УНР доби Директорії, перш за все її голови В. К. Винниченка та його прихильників». ¹³

Незалежно від цитованого вище дослідника та паралельно з ним подібних висновків дійшла інший фахівець:

– «всупереч логічному продовженню розвитку державотворчого процесу Директорія не скликала Центральну Раду, не запровадила в життя Конституцію УНР 1918 р. і не відновила попереднього законодавства»,

– «чіткої та сталої програми державного будівництва Директорія не мала. Вона здебільшого послуговувалася загальними гаслами»,

– «законодавча діяльність Директорії доводить, що законодавство тільки тоді є дієвим та ефективним регулятором суспільних відносин, коли воно пов'язане, узгоджене з реальними чинниками соціально-економічного та політичного життя суспільства». ¹⁴

Ці висновки, в свою чергу, корелюють із результатами ще одного дослідження:

– «Директорія, на відміну від своїх попередників Центральної Ради та гетьмана П. Скоропадського, не мала чіткої програми державотворення»,

– політичні партії, які її утворили, «не мали спільної програми національно-державного будівництва, підтримували протилежні типи організації влади – від радянської системи до традиційно-парламентської моделі»,

– «в результаті детальної та довготривалої дискусії (про яку, насправді, нічого не відомо. – Д. Я.) був теоретично розроблений і третій шлях – “трудоий принцип” державного управління... Реалізація цього принципу виявилася важко здійсненою»,

– «Директорія виявилася неспроможною створити єдиний фронт національно-демократичних (насправді – націонал-соціалістичних. – Д. Я.) сил для конструктивної державотворчої праці й гідного опору зовнішнім противникам, для підтримання злагоди в суспільстві»,

¹³ Присяжнюк А. Й. Конституційне будівництво в Українській Народній Республіці доби Директорії (листопад 1918–початок 1921 рр.): Дис. канд. юрид. наук: Національна академія внутрішніх справ України. – Х., 2002. – 19 с. – С 8, 9, 10.

¹⁴ Подковенко Т. О. Становлення системи законодавства України в 1917–1920 роках (Українська Центральна Рада, Гетьманат П.Скоропадського, Директорія УНР): Дис. канд. юрид. наук: Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – 21 с – С. 13, 14.

– «згадані фактори... мали катастрофічні наслідки для визвольних змагань України».¹⁵

¹⁵ Любовець О.М. Ідейно-політичні процеси в українських партіях у контексті альтернатив революційної доби (1917—1920): Дис.... д-раіст. наук: Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка. – К., 2006. – 31с. – С. 18, 19, 20, 23, 24.

Чому «офіційна» версія не може бути правдою

Внутрішньо суперечливий, антинауковий характер тверджень більшості сучасних дослідників має давнє й глибоке коріння. Проростати воно почало задовго до початку так званих «національно-визвольних змагань», а розквітати – відразу після їх початку. Наведімо лише один приклад, який стосується не першого, але й не другого за значенням та питомою вагою їхнього учасника. Його ім'я – Володимир Винниченко.

Приклад такий. 26 грудня 1917 р. київська друкарня С. В. Кульженка випустила в світ невелику брошуру, в якій були сформульовані якщо не всі, то майже всі основні міфологеми так званої «Української революції». Брошура такого собі Юрія Тищенка – найбільш рання відома нам робота агіографічного характеру, яка формулює всі основні фальшиві ідеологеми, до сьогодні відчайдушно експлуатовані в українознавстві доби незалежності України. У цьому сенсі ця брошура, як і всі без винятку відомі нам життєписи Винниченка, в т. ч. академічного походження, є предметом літературно-філологічного, а не історичного аналізу. Ось лише декілька рядків з одного життєпису цього письменника, драматурга та політичного діяча:

– «Український народ, один з найбільш поневолених народів, скинувши кайдани неволі, напружує тепер всі сили свої, щоб утворити на своїй землі новий демократичний лад та зайняти таке становище, щоб не впасти знову в тяжкі кайдани неволі»,

– «для того, щоб утворити такі закони, він вибрав з-поміж себе людей, яким вірить, і послав їх до Києва»,

– «ці люди, депутати, мужі довір'я народу, утворили “Українську Центральну Раду”, яка і являється законодавчим народним органом»,

– «з-поміж себе “Українська Центральна Рада” вибрала людей, котрим доручила проводити в життя все те, що вона постановить, а також складати необхідні для добробуту народу закони і подавати їх на розгляд Центральної Ради»,

– «ці вибрані люде і складають Генеральний Секретаріат Української Народної Республіки».

Означені в тексті і «три категорії» «ворогів українського народу». Це, ясна річ, «чорносотенці, або, як вони себе звуть, “істинно-руськіє”». Це і «великі землевласники – поміщики та сільські дуки —... кулаки». Але «найбільш хитрий і найбільш контрреволюційний» ворог – більшовики, які «виступили» «останніми часами». З останнього твердження, між іншим, випливає, що до цих «останніх часів» вони «ворогами українського народу» не були. Якщо взяти до уваги дату написання брошури – 26 грудня, то з великою долею вірогідності можна стверджувати, що «ворогами» більшовики стали після початку відкритих військових дій проти УНР. З цього, в свою чергу, випливає, що до початку цієї війни керманичі УЦР вважали їх друзями.

Подавши причепурену, випомаджену версію біографії вождя УСДРП, витриману в крапцях традицій «Житій святих» або такого шедевру, як «Л. І. Брежнев. Короткий біографічний начерк», Юрій Тищенко формулює історичної ваги висновок, який пережив свого автора майже на століття: «...ніхто не сміє сказати, що В. Винниченко буржуї. Все його дотеперішнє життя єсть безупинна завзята боротьба за народню волю, за счастья працюючого люду, за ідеали соціалізму. На протязі всього життя далекими були йому особисті інтереси: в свободі Українського працюючого люду він бачив свою свободу, в його щасті бачив і бачить своє счастья».¹⁶

Щоб переконатися в тому, що цей нарис і подібні йому сучасні розвідки, присвячені Винниченку, мають мало що спільного з його реальним життям, досить погортати оприлюднені сторінки його щоденника, просякнуті і незрілими чоловічими рефлексіями щодо дружини

¹⁶ Тищенко Юр. Хто такий В. Винниченко. Біографічний нарис. – Київ. – 1917. – 16 с. – С 3, 16.

Розалії (Кохи), і примітивними політичними судженнями. «Щоденник» Винниченка (який, до слова, ще чекає на свого неупередженого дослідника), малює яскравий портрет малоосвіченої, нетерпимої, агресивної особи, весь життєвий досвід якої походив від примітивних, архаїчних світоглядних уявлень селянина, накладених на несистематизовані чуттєві уривки, підхоплені в численних європейських кнайпах. Акцентований виключно на матеріальних аспектах людського буття, насамперед фінансових, Винниченко ніколи не бачив іншого, нематеріального світу – світу ідей, світу етичних імперативів та моральних цінностей, які, власне, роблять з «людини розумної» людину вільну, людину-громадянина, відповідальну за своє життя, відповідальну за свою свободу, відповідальну за свою долю, відповідальну за долю своєї родини, відповідальну за долю своєї Батьківщини. Усі ці поняття завжди були для Винниченка порожнім звуком – якщо він узагалі щось або когось слухав і чув (ясна річ, крім Кохи) впродовж свого буремного життя.

Але від суджень оцінних перейдімо до чітких, документально підтверджених, отже неспростованих констатацій. По-перше, в ході антигетьманського повстання Українська Народна Республіка, проголошена III та IV Універсалами Української Центральної Ради, ніколи не була відновлена хоча б тому, що провідники повстання ніколи не ставили собі це за мету і ніколи про це не говорили – ані публічно, ані приватно.

По-друге, наприкінці січня 1918 р. проголошена була *інша* держава з тією самою назвою.

По-третє, поєднати в межах однієї політичної системи принципи парламентської демократії і радянської антидемократії, а просто сказати – радянського тоталітаризму неможливо в принципі.

По-четверте, так звану Декларацію Трудового Конгресу Народів України можна кваліфікувати як завгодно, залежно від рівня фантазії, але чим вона ніколи не була і бути не могла, так це основним законом держави – хоча б тому, що вона не визначала об'єму прав та обов'язків громадян. Не визначила вона і *«права та обов'язки уряду, як і його місце в системі державної влади»*, тобто не визначала власне те, що повинна визначати будь-яка конституція.

По-п'яте, антинауковим є твердження про існування якоїсь окремої «української селянської нації». Усі, підкреслимо, всі серйозні сучасні дослідники (і про це ми неодноразово писали) заперечують факт існування станом на 1917 р. не просто окремої української селянської нації, а української нації взагалі.

По-шосте, антинауковим, алогічним є твердження про можливість вироблення «селянською нацією» «національної ідеї». Логічним було би припущення про можливість вироблення «селянською нацією» селянської ж ідеї; натомість ототожнення понять «селянство» і «нація» – це елементарна підміна понять, адже будь-яка нація складається з різних соціальних груп, і, отже, частина цілого не може бути всім цілим.

По-сьоме, некоректним є твердження про наявність окремих «підросійської» та «австрійської» частин України. Причини такі. Від 1772 р. Російська імперія та Австрія окупували руські землі, які увіходили до складу Польської держави – Речі Посполитої. З правової точки зору, ніякої окремої України на той час не існувало в природі. Як політико-правове поняття «Україна» виникла лише в серпні 1917 р. після видання російським Тимчасовим урядом документа, який визначав назву цієї адміністративної частини Російської держави, визначав її адміністративні кордони та порядок управління. Що стосується «австрійської частини» окупованих земель Речі Посполитої, то вони мали – аж до кінця 1918 р. – чіткий юридичний статус, кордони, органи влади та управління тощо, але найголовніше – назви. Назви, нагадаймо доктору історичних наук, професору В. Верстюку, були такі: «Герцогство Буковина» та «Королівство Галичини і Лодомерії». Якщо зовсім просто, то можна і так сказати: окуповані Росією та Австрією руські землі були тією самою мірою «австрійськими», як і «російськими», або «підавстрійськими» – тією самою мірою, як і «підросійськими».

По-восьме, ніякого коливання між «сходом» та «заходом» серед керівництва «другої» УНР ніколи не було. Жоден з урядів цієї «держави» ні про який такий абстрактний «схід» не мріяв – не до Палестин було. Попросту сказати, різні політичні сили всередині УНР намагалися реалізувати принципово непокдані зовнішньополітичні концепції. Закінчилися ці спроби так, як вони закінчилися, – політично та історично ганебно, але про це трохи згодом, у відповідному місці.

По-дев'яте, сама постановка питання про те, що *«демократія революційна, яка імпонує масам <...>, виявилася непридатною для конструктивного державного будівництва»*, не має відношення до науки. Це – приклад елементарної підміни понять, приклад незграбної престижизитації. Зауважимо, що демократія не може бути «революційною» або «контрреволюційною». Демократія, за визначенням, є виключно владою народу. Зауважимо, що в ті часи сам термін «революційна демократія» означав вихід за межі усталених на той час понять про право й закон. Означав принципову необхідність відмови від них, оскільки в іншому випадку реалізувати програму селянську «чорного переділу» всієї приватної власності на користь селянства, та й то не всього, а лише найбільш злидненої його частини, було неможливо за визначенням. Але, вийшовши за межі «права» та «закону», побудувати будь-яку державу в принципі неможливо, оскільки держава є, насамперед, правовим інститутом. Інститутом, який визначає правила гри для її підданих або громадян, інститутом, який слідує за дотриманням цих правил усіма і кожним, інститутом, основним завданням якого є створення та розвиток системи його, права, захисту.

Нарешті, по-десяте. Спробуємо проаналізувати тезу про *«нагромаджений величезний обсяг роботи вищих органів влади, спрямованої на забезпечення життєдіяльності державного механізму»*. Видима абсурдність цієї тези полягає в тому, що за часів «другої» УНР, тобто у 1919—1920 рр., вона ніколи не являла собою скільки-небудь окресленої несуперечливої цілості. Ще до її проголошення декілька фізичних осіб підписали від імені ще не проголошеної, отже, недійсної навіть квазіформально, УНР так званий Акт Злуки з державою – Західно-Українською Народною Республікою. Після 28 січня 1919 р. це об'єднання в кращому разі можна назвати «конфедеративним». При цьому обидві його частини мали несумісний між собою політичний устрій, що стало однією з причин його розвалу вже влітку 1919 р. Після формального розриву відносин одна з його частин, власне УНР-2, продовжила існувати у політичній формі так званої «трудової республіки» (від 16 липня до 11 серпня). Від 12 серпня її керівництво оголосило про відмову від цієї політичної форми, проголосило намір розбудувати натомість «парламентську республіку». При цьому не існувало жодного правового, законного, легітимного акта, який визначав би той чи інший її статус. Фактично, вся повнота законодавчої та виконавчої влади була зосереджена в руках одноосібного голови держави, Голови Директорії УНР, Головного отамана Петлюри. Якщо це все *«забезпечує життєдіяльність державного механізму»* в тому розумінні, що ця «держава» контролювала в кращі часи лише ту територію, яку контролював чи не єдиний її боєздатний збройний підрозділ – Січові стрільці, а також залізницю Київ – Кам'янець-Подільський та ґрунтову дорогу Кам'янець-Подільський – Волочиск, то в цьому випадку нам залишилося би лише мовчки погодитися з колегою Верстюком.

Але це неможливо зробити без низки застережень. Адже практично всі постулати, сформульовані цим дослідником, були спростовані задовго до їх написання. 1998 р. світ побачили принаймні три дисертації, присвячені аналізу генези та особливостей функціонування Директорії УНР.

Перше з них (в алфавітному порядку), хоч і не позбавлене притаманних часові ідеологічних штампів типу: в діяльності Директорії *«ніби сфокусувалося споконвічне прагнення українського народу до створення власної державності, самоідентифікації, самоутвердження»*, або створення Директорії *«стало логічним вінцем діяльності демократичної течії»*

українського національного руху в революції 1917—1921 рр.» і т. п., але в цілому, як на наш смак, цілком добре констатує очевидні речі, а саме:

- фактично жоден з заходів уряду УНР не було завершено,
- на Трудовому Конгресі *«Директорія не забезпечила повне представництво усіх народних обранців»*,
- узимку-навесні 1919 р. єдина державна ідеологія була відсутня.¹⁷

Наступний період діяльності Директорії УНР характеризувався *«тотальною боротьбою за владу на всіх рівнях політичної системи УНР»*. Як було показано в іншому дослідженні автора даної розвідки, це сталося, зокрема, тому, що Універсал ТКНУ не вніс узгоджених відносин між вищими органами державної влади – Директорією, Радою Народних Міністрів та комісіями ТКНУ. Саме тому цей недолік намагалися «компенсувати» іншим документом. Know how українських націонал-соціалістів полягав у тому, що Основний закон (точніше – його відсутність) намагалися замінити міжпартійною угодою – т. зв. Чорноострівською угодою між двома ЦК – УСДРП й УПСР та делегатами Центрального повстанського комітету (ЦПК). Очевидний наслідок: верховною владою в такій ситуації невідворотно став той, кого підтримували військові. У даному випадку Петлюра, *«який фактично одноосібно визначав напрямки державної політики»*. Ще одним політичним наслідком, який, на нашу думку, мав лише обмежений пропагандистський характер, розрахований на зовнішнього споживача, стала урядова декларація від 12 серпня 1919 р., яка відкинула засадничий, «трудовий принцип» Декларації ТКНУ і всього політичного устрою «другої» УНР і *«проголосила курс на парламентаризм та загальну трудову демократію»*.

Цей період характеризувався також:

- *«протиборством між соціалістичним урядом, С.Петлюрою і групами “правої” політичної орієнтації»*,
- *«значною напругою»* у відносинах між урядами УНР та ЗОУНР внаслідок того, що вони обстоювали діаметрально протилежні політичні, ідеологічні, соціально-економічні принципи побудови державності,
- *«крахом усіх акцій дипломатії УНР на міжнародній арені»*,
- несумісними принципами зовнішньополітичної орієнтації: УНР – на поляків, ЗОУНР – на денікінців.¹⁸

Випробування часом у цілому витримало і спеціальне дослідження, присвячене виключно діяльності Директорії УНР. Попри ідеологічно вмотивоване як на той час твердження – *«у 1918—1919 рр. існувала об'єктивна необхідність такої специфічної форми державного правління, як Директорія»*, – інші є цілком обґрунтованими:

- *«характер конституційного процесу не дав можливості закласти справжні конституційно-правові підвалини державного будівництва»*,
- *«невизначеність державних інститутів щодо пріоритетів внутрішньої та зовнішньої політики, непослідовність її проведення»*,
- запровадження *«трудового принципу»* в процесі державотворення унеможливило громадянську злагоду»,
- *«нехтування процесом вироблення Конституції, порушення конституційних норм і принципів призвело до встановлення авторитарного режиму»*.¹⁹

¹⁷ Васковський В. Ю. Діяльність Директорії УНР (листопад 1918 – квітень 1919 рр.): Дис. канд. іст. наук: Дніпропетровський державний ун-т. – Дніпропетровськ, 1998. – 20 с – С. 1, 12, 13, 15.

¹⁸ Лозовий В. Кам'янецька доба Директорії (червень – листопад 1919 р.) Української Народної Республіки: Дис. канд. іст. наук: НАН України, Інститут історії України. – Київ, 1998. – 19 с – С. 10, 11, 14, 15, 16.

¹⁹ Яблонський В. Директорія УНР: формування засад української державності в 1918—1920 рр.: Дис. канд. іст. наук: Київський національний ун-т імені Т. Г. Шевченка. – К., 1998. – 19 с – С. 16, 17.

За 10 років таких самих висновків, значно розширивши їх, у цілому паралельно дійшли й інші дослідники:

- нові провідники України «значною мірою орієнтувалися на більшовицькі методи розв'язання політичних та соціально-економічних проблем»,
- вони негативно поставилися до ідеї ТКНУ, але таки взяли в ньому «небезрезультатну» участь,
- з кінця 1919 р. діяльність проводу УНР переміщується, «в основному», на еміграцію,
- Петлюра, «з огляду на позиції країн Антанти та внутрішні фактори», виразно еволюціонував від націонал-соціалізму в бік поміркованих, лояльних до нього есефів,
- плани відсторонення соціалістів від влади та зміни політичного курсу у Петлюри і провідних діячів УПСФ «визрівали з кінця 1919 р.» і «були реалізовані у травні 1920 р. у вигляді есефівського уряду».²⁰

За чотири роки до виходу документальної збірки «Директорія, Рада Народних Міністрів УНР» наукова, та й не тільки, громадськість, принаймні та її частина, яка не гребує знайомитися з результатами досліджень колег, була поінформована про те, що:

- Директорія, на відміну від своїх попередників – Центральної Ради та гетьмана П. Скоропадського, не мала чіткої програми державотворення,
- політичні партії, які її утворили, не мали спільної програми національно-державного будівництва, підтримували протилежні типи організації влади – від радянської системи до традиційно-парламентської моделі,
- реалізація «трудового принципу» виявилася «важкоздійсненою»,
- «у серпні 1919 р. Директорія УНР (власне – Петлюра, оскільки на той час Директорії як «колективного органу управління» вже не існувало. – Д. Я.) остаточно визначилася, що в основі державного будівництва має лежати принцип парламентаризму <...>, але проголошення нею того чи іншого принципу слід розглядати лише як декларацію намірів, оскільки жоден з них внаслідок воєнно-політичних обставин так і не втілювався в життя»,
- і, нарешті, «Директорія виявилася неспроможною створити єдиний фронт національно-демократичних сил для конструктивної державотворчої праці й гідного опору зовнішнім противникам, для підтримання злагоди в суспільстві. Згадані фактори <...> мали катастрофічні наслідки для визвольних змагань України».²¹

²⁰ Стрілець В. В. Українська радикально-демократична партія: витоки, еволюція, діяльність (кінець XIX століття – 1939 рік): Дис.... д-ра іст. наук: Київський національний ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2004. – 32 с. – С. 18, 19, 21, 23, 24, 25.

²¹ Любовець О. М. Ідейно-політичні процеси в українських партіях у контексті альтернатив революційної доби (1917–1920): Дис.... д-ра іст. наук: Київський національний ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2006. – 31 с. – С. 18, 19, 20, 23, 24.

Констатація

Упродовж останніх 15 років українська історіографія не змогла виробити цілісної несу-перечливої концепції виникнення та розвитку так званої Української Народної Республіки (грудень 1918 – листопад 1920 р.), визначити її характер, правові підвалини існування та причини, які призвели до її занепаду.

Щоб здійснити спробу створити таку концепцію, доведеться пригадати історію країни після розгону Української Центральної Ради, скасування УНР, проголошення Української Держави на чолі з Павлом Скоропадським. Пригадати, власне, не одну історію, а декілька. Саме їх «сходження» або «розходження» в часі та просторі, як на нашу скромну думку, і творять Історію як таку.

II

Український Національно-Державний Союз – Український Національний Союз: інфернальний вибір націонал-соціалізму

Після підписання ганебного, зрадницького Берестейського миру, після безславної смерті УЦР, після окупації більшої частини її німецькими та австрійськими військами, після проголошення нової, Української Держави перед провідниками збанкрутілого націонал-соціалістичного руху постала дилема політичного вибору. Головне питання: як ставитися до нового національного, але зовсім не соціалістичного режиму, опертого на німецькі та австрійські багнети? Теоретично варіантів було декілька.

Варіант перший. Підтримати новопроголошену державу та її провід. На користь цього вибору говорили формально проголошений і фактично реалізований національний характер цієї Української держави та її провідника. Адже саме завдяки зусиллям націонал-соціалістичного проводу УНР колишні супротивники по війні, тобто австрійці та німці, окупували всю територію УНР.

Варіант другий. Стати в «м'яку» опозицію до гетьманського режиму, критикуючи його, скажімо, за недостатньо радикальну політику в соціальному, наприклад, питанні. Власне, напрям критики в цьому випадку особливого значення не мав – головне в таких випадках, а особливо в умовах війни, робити акцент на слові «м'яка», а не на слові «опозиція».

Варіант третій. Обрати курс на «жорстку» опозицію режимові, критикуючи його несамостійність, залежність від окупаційних військ тощо. Цей варіант не міг бути практично реалізований тому, що саме націонал-соціалісти УНР і запросили німецькі та австрійські війська.

Варіант четвертий. Проголосити радикальний, опозиційний курс із метою скинути новий політичний режим. Такий курс мав базуватися не інакше як на ультрасоціалістичних, радикально «антибуржуазних», антиросійських (але не антибільшовицьких) гаслах. У цьому і тільки в цьому випадку відкривалась можливість бодай тимчасового політичного та військового союзу з ленінським режимом, без допомоги якого розгорнути скільки-небудь активну антигетьманську діяльність було неможливо.

Перший місяць після розгону УЦР провідні її політичні сили – Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР) та Українська соціал-демократична робітничка партія (УСДРП) і їхні лідери ознак життя не подавали – спостерігали за тим, куди подує новий вітер. Як свідчать усі відомі дослідження, лише 21 травня другорядні за політичною вагою представники Української партії самостійників-соціалістів (УПСС), соціалістів-федералістів (УПСФ), трудової партії (УТП) та хліборобів-демократів (УХДП), а також об'єднаної Ради залізниць України та Головної ради Всеукраїнської поштово-телеграфної спілки несміливо проголосили утворення так званого Українського Національно-Державного Союзу (УНДС).

Говорячи про українські політичні партії тієї доби, треба взяти до уваги наступні міркування. За найоптимістичнішими підрахунками, усі вони станом на листопад 1918 р. формально могли нараховувати в своїх лавах не більше 10 тис. зареєстрованих членів, у т. ч. УПСР – до 5 тис, УСДРП – до 3,5 тис. Характерними рисами цих «гуртків за інтересами» були: низький ступінь організованості, відсутність власне партійного апарату, незначний вплив на політичних симпатиків та інших людей. Усі інші *«фактично мало були поширені дисципліно-*

ваним членством поза інтелігентські гурти»²². Як справедливо зауважив один із дослідників, з усіх національних організацій соціал-демократичної партії в дореволюційній Росії Українська соціал-демократична робітничка партія мала чи не найменше значення. Сказати прямо – мала настільки мізерне політичне значення, що серйозні політики, як, наприклад, Ленін, ніколи не цікавилися УСДРП як політичною потугою. Передовсім тому, що вона нею не була.²³

21 травня ці «партії» оприлюднили так званий «Меморіал», у якому заявили: «сучасний Кабінет Міністрів врятувати державу від анархії й безладдя, установити тверду владу, оперту на довір'я народу, та зміцнити самостійну Українську Державу не зможе». Автори документа, які гостро ревнували свою відсутність у складі гетьманського уряду, висловили йому «недовір'я»... «Добрій державний лад, – ішлося далі, – може завести тільки національний демократичний діловий кабінет, складений в більшості з відомих українських діячів, взагалі з осіб української орієнтації, які мали б повне довір'я широких українських мас». 30 травня УНДС ухвалив ще один документ, цього разу – звернення під назвою «Український Національно-Державний Союз до німецького народу» радикально антиросійського, антипольського та антиєврейського спрямування, в якому вся провина за негаразди в Україні покладалася саме на ці національні групи²⁴. Щиро кажучи, риторика УНДС – це риторика діячів, які відкрито запропонували свої послуги Скоропадському та фактично прямим текстом визначили об'єм першого внеску за такі послуги.

Тими самими днями група інших колишніх членів УЦР та діячів УНР здійснила спробу скликати у Києві Українські Установчі Збори. Дізнатися подробиці можна з виявлених автором цього дослідження споминів Микити Шаповала, який зіграв ключову роль у націонал-соціалістичному таборі влітку – восени 1918 р., та класичної розвідки Матвія Стахіва, яка спирається на спомини того-таки Шаповала.

²² Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. В 7 т. – Скрантон, США, 1962—1966. – Т. 1. – С. 115.

²³ Сосновський М. Дмитро Донцов. Політичний портрет. – С. 111.

²⁴ Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т. – Т. 6. – 90-ті роки XIX – 20-ті роки XX ст. – К., 2001. – С. 363—367.

Хто такий Микита Шаповал?

Народився 1882 р. у бідній селянській родині. Освіта – двокласна школа. З 1901 р. – член Революційної Української партії (РУП). У 1909—1914 рр. – видавець та співредактор часопису «Українська хата». У 1917 р. – член ЦК УПСР, член Центральної Ради, член Малої Ради, член Генерального секретаріату, голова Всеукраїнської лісової спілки. Співавтор IV Універсалу УЦР. Помер 1939 р. в Чехословаччині.

Микита Шаповал. Оцінні судження

Життєвий шлях людини, яка відіграла ключову роль в організації антигетьманського повстання та в створенні Директорії УНР, докладно проаналізовано. Дехто з дослідників переконаний у тому, що цей *«високосвідомий український громадсько-політичний діяч», «один із співавторів IV Універсалу», «автор законів про землю і ліси в Українській Народній Республіці»:*

– *«протягом усього свого життя... органічно вливався в усі стадії процесу становлення Української держави, а також був одним з творців державотворчих засад, ідеологічного підґрунтя української революції та її подальшого історико-соціологічного аналізу..»*,

– *«один з найактивніших діячів української революції, політична далекоглядність якого, на жаль, не завжди вчасно бралася до уваги провідниками новоствореної держави»*,

– *«спочатку підтримував автономістські домагання Центральної Ради, та після участі в роботі Демократичної наради почав виступати за незалежнення українських законодавчих органів, а після більшовицького перевороту – за цілковите розірвання відносин з Радою Народних Комісарів і усамостійнення України»*,

– *«залишаючись противником будь-якого співробітництва з більшовиками, М. Шаповал не підтримав ініціативи В. Винниченка щодо таємного отримання більшовицької допомоги для проведення повстання. Конфлікт з Винниченком, зрештою, і став дійсною причиною відмови М. Шаповала увійти до складу створеного ним дітища – Директорії»*.²⁵

²⁵ Чумаченко О. А. Громадсько-політична діяльність Микити Шаповала: Дис... канд. іст. наук: Київський національний ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2002. – 20 с – С. 1, 10, 13.

Микита Шаповал. Основні події життя

Життєвий шлях цього діяча найбільш ґрунтовно описано в такому собі «історико-краєзнавчому дослідженні». Відомості подаються такі:

Червень 1882 р. – *«народився в с. Сріблянка Бахмутського повіту Катеринославської губернії (нині Артемівський район Донецької області) в сім'ї відставного унтер-офіцера, сільського наймита Юхима Олексійовича та Наталії Яківни Шаповалів.*

Червень 1882 – осінь 1887 р. – жив у селі з батьками. Осінь 1887 – зима 1888 рр. – с. Званівка. *«Спроба навчатись в місцевій школі. Самостійно навчився грамоті у званівського шевця».*

Весна – осінь 1888 р. – с Сріблянка. *«Бігав до місцевої школи».*

Осінь 1888 р. – с Кременна. Навчання в церковнопарафіяльній школі.

Весна 1889 р. – с Сріблянка. Жив у баби Горпини. Навчався з перервами в церковнопарафіяльній школі.

Весна 1891р. – с Долинівка. *«Перше трудове гартування».*

Весна 1894 р. – *«наймитування поденициком на сільгоспроботах у місцевих заможників, на шахті та в паровозному депо».*

Осінь 1891 – весна 1892 р. – *«навчання у Варваропільській народній школі».*

Літо 1892—1893 р. – *«поденна робота на шахті виборициком породи».*

Осінь 1892 – весна 1894 р. – *«навчання в Петро-Мар'ївській народній школі».*

Літо – осінь 1894 р. – с Сріблянка. *«Поденна робота на сільгоспроботах у місцевих заможників. Знайомство з «Кобзарем» Т. Шевченка».*

Осінь 1894—1895 р. – с Голубівка. *«Поденна робота сортувальником вугілля на Голубівській шахті».*

Осінь 1896 р. – *«Конторський хлопець»* на Голубівській шахті. Знайомство з сім'єю Г. Кривка.

Осінь 1896 —весна 1898 р. – навчання в Комишуваській двокласній школі Міністерства народної освіти.

Літо 1897 р. – під час канікул працює за «конторського хлопця» на Голубівській шахті.

Літо 1898 р. —*«помічник конторищика на Голубівській шахті».*

Осінь 1898 – літо 1900 р. – учень Новоглухівської державної лісової школи.

Літо – осінь 1900 р. – землемір і доглядач за будівельними роботами, помічник інженера-архітектора Жиловської шахти, м. Алчевськ.

Липень 1901 – березень 1902 р. – с Маяки. Помічник лісничого. *«Перше залучення до соціалістичної ідеї. Знайомство з О. Макаренком. Перші спроби боротьби з гнобителем місцевих селян».*

Квітень 1906 р. – м. Слов'яносербськ; с Сріблянка. *«Гостювання у батьків та родичів перед від'їздом до військової частини».*

Квітень-липень 1907 р. – м. Слов'яносербськ; с Сріблянка. *«Перебування у батьків та родичів після повернення з Польщі. Роздуми про пошуки майбутнього життєвого шляху».*

Осінь 1907 р. – м. Слов'яносербськ; с Сріблянка. *«Ознайомлення батьків та родичів з молодією дружиною Ольгою Філаретівною».*

З 1908 по 1917 р. – Микита Шаповал з дружиною короткочасно приїжджали до батьків у Слов'яносербськ та до тітки в с Сріблянка *«під час відпусток, коли вони йому випадали».*

Якщо наведеної інформації не досить, можна навести ще два оцінні судження, які, на нашу думку, дозволяють сформувати цілісний образ національного державотворця, *«велетня з Донбасу», «машиніста української революції».* Судження такі:

– *«Микита з братами теж мріяв стати монтером»,*

– «Патріотичні почуття, навіть здобрені соціалістичними ідеями, все одно не можуть побороти юнацьких почуттів до протилежної статі. Любов до книжок, до церковного співу збагатили юнака, зробила його цікавим співрозмовником. Тарний спів і музичні від природи здібності, характерні майже для кожного українця, робили Микиту бажаним учасником молодечких гулянь будь-якого зборища. Особливо любив народні пісні, які співав з дівчатами. В школі навчився грати на гітарі і багато міщанських українських мотивів».²⁶

Нагадаємо: перед нами – **вся** біографія одного з лідерів «національно-визвольних змагань українського народу», члена УЦР та Малої Ради, міністра УНР, фундатора Директорії та міністра в її уряді, співавтора документа, який проголосив незалежність УНР, та автора законів, що перевернули її догори ногами – раз і до сьогодні.

²⁶ Терещенко В. Микита Шаповал – велетень із Донбасу. – Артемівськ, 2001. – Цит. за: <http://netreferata.com/biograf-33354.html>)

Шаповал про скликання Українських Установчих Зборів

Опинившись на еміграції, Шаповал пригадував: *«Ми заініціювали нараду членів Установчих Зборів, щоб на ній прийти до певних рішень. Ця нарада відбулась на Пушкінській вулиці в помешканні комітету по справах палива, в якому якусь роль грав професор Ф. Швець і він же технічно влаштував помешкання для наради»*²⁷. *«Злагодивши дома проект “П'ятого Універсалу”», прийшли на нараду. Засадничі тези документа, наведені Шаповалом в іншій праці, були такі:*

- *«українська влада повалена, але вона має бути»,*
- *утворення нелегального органу влади, який би і репрезентував «революційну народну Україну»,*
- *оповіщення влади Установчих Зборів,*
- *«вибори Викопного (так у тексті. —Д. Я.) Комітету Установчих Зборів, який єдино може репрезентувати народню волю, а головним завданням має сформувати уряд, і йому доручити ведення боротьби проти гетьманичини»,*
- *«ми з демократичних загальних виборів, а тому ми законна влада»,*
- *«європейська психіка вже звикла рахувати лише те, що виходить з виборів»,*
- *«це створило б нову ситуацію в Україні і навколо неї».*

*«Організацією уряду, – стверджував М. Шаповал, – універсалом, одним фактом, що другий уряд є законний, ми поміняли б всі карти гетьманичини і німецької реакції»*²⁸.

*«Зійшлося членів Установчих Зборів менше, – писав автор цитованих мемурів, – ніж ми сподівалися – всього 50—60»*²⁹. *Я пригадую: Швеця, Шрага, Пищеничного, Ксендзюка (с-ра), Янка, Щадилова. Майже всі були с-ри, з с-д. – Б. Мартос. Здається, дехто був з комітетів і не членів Установчих Зборів»*. На зборах М. Шаповал, якщо вірити його споминам, виклав такий план:

«<...> Нарада членів Установчих Зборів обирає Уряд УНР і доручає йому організацію боротьби за відновлення Республіки. Зрозуміло, що діяльність цього Уряду була б нелегальною, а члени його законспіровані, хоч акти, які він видаватиме, мусіли б бути підписувані дійсними прізвищами, щоб населення знало, хто і куди кличе. Інші члени Установчих Зборів мусіли б також перейти на нелегальне становище: бути фактичними керівниками акції на місцях. На цій боротьбі розвинеться і скріпиться свідомість і в нашому народі, скріпиться національна ідея, похитнута останніми часами, а головне, підірвана буде шкідлива думка, ніби німців привела Україна».

Шаповал стверджував: цей його план захищало 12—15 людей, головним чином депутати-селяни, а також персонально Швець і Янко. Більшість присутніх, у тому числі Борис Мартос, який виступив від імені УСДРП, а особливо – київські есери та помірковані діячі УЦР, речником яких був Ілля Шраг, була категорично проти. *«Вислухавши його аргументи, – зауважив Микита Юхимович, – я в нестямі обурення укинув Шрагові: “Вся Ваша аргументація є аргументацією політичної трусости!”*. Збори було зірвано: члени У[становчих] З[борів] роз'їхалися по домівах, бо ними ніхто не цікавився»³⁰. Вихватка Шаповала, за його власним визнан-

²⁷ Шаповал М. Демонічна справа. (До історії повалення нової гетьманщини на Україні). – New York Public Library (NYPL). – QGA 73—3956. Український архівний фонд ім. М. Шаповала. Дар інженера Сави Зеркаля. – С. 9.

²⁸ Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. (Спогади). Упорядкував інж. Сава Зеркаль. – New York Public Library, QGA – 73—3803. – С. 6.

²⁹ В іншому місці цих споминів М. Шаповал зазначає, що присутніх депутатів було приблизно 160. За його даними, Винниченко на цих зборах був відсутній.

³⁰ Шаповал М. Демонічна справа. – С. 9, 10.

ням, зруйнувала нараду і *«покінчено було на тім, що треба скликати другу таку нараду»*³¹. На евентуальній можливості скликання навіть квазілегітимних, навіть в урізаному складі Установчих Зборів було поставлено хрест.

³¹ Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. – С. 7.

«Революційний комітет повстання». Версія 1

Покинувши збори, Шаповал ішов по вулиці з Янком, Шидловим *«і ще кимось»*. Упродовж бесіди *«тихої зоряної ночі»* він, за власним визнанням, дійшов таких висновків:

- *«взагалі такі справи треба робити, а не говорити про їх і ні з ким не радитися»*,
- його опоненти – *«не представники народу і не революціонери»*, а отже, нічого не варті,
- ми закладаємо *«воєнно-революційний комітет з трьох осіб, який візьме на себе завдання провадити революційну акцію»*,
- *«я – головою комітету»*,
- *«членів мені порекомендує він, Янко, який в зв'язку з подібною організацією, але вона складається з молодих людей, і тому добре буде, коли вони дістануть фахове керівництво з мого боку як освіченого офіцера, а до того ще й соціяліста-політика»*.

«Додому, – констатував Шаповал, – я прийшов пізно вночі головою всеукраїнського ревкома». Впродовж наступних днів і тижнів пан голова зустрічався з тими, кого рекомендував Янко. *«Разів, мабуть, ще 3 я бачився з ними, але переконався, що це були зовсім невинні в політиці люди. Хоч і с-ри, але політичні діти. Зв'язків з провінцією у них було мало. Радитися з ними не було підстав»*. *«Так за якийсь місяць я «розпустив» фактично «ревком» (який, як бачимо, так ніколи і не був створений. – Д. Я.) і обдумував далі плани боротьби»*³². *«Отже, – підсумовував М. Шаповал, – мене більше цікавив “Комітет повстання”. До його було делеговано представників від “Селянської Спілки” – Пушкар і Дяченко, від залізничників і ще хтось... Після деяких спроб наладити роботу цього “Комітету” я переконався, що праці з його не буде»*.³³

Це – перша версія, представлена Шаповалом.

³² Шаповал М. Демонічна справа. – С. 10.

³³ Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. – С. 7.

«Революційний комітет повстання». Версія 2

Версія друга, представлена тим-таки Микитою Юхимовичем, причому на тій самій сторінці, трактує історичну прогулянку дещо по-іншому: *«Рішило зорганізувати бойовий комітет повстання»³⁴. Я – представник від «бюро» Установчих Зборів, яке на всякий випадок було зорганізовано шляхом представництва від кожної губернії по одному депутатові. «Бюро» кілька разів сходилося на збори, але єднання не було, не було планів і віри».³⁵*

³⁴ Шаповал розглядав його як протипагу Бюро Українських Установчих Зборів.

³⁵ Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. – С. 7.

«Революційний комітет повстання». Версія 3

Шаповал виписав для нащадків і третю версію. На відміну від попередніх, у ній фігурують лише два персонажі – він і Винниченко. *«Довгими ночами перед повстанням ми з Винниченком обговорювали політичну програму нової влади на випадок успіху і стояли на юридичній позиції, що влада (має належати. – Д. Я.) Установчим Зборам... Виписувалась і нова концепція – Трудового Конгресу. З Вінниці Директорія і представники с. – рів та с. – деків схилились до думки про Трудовий Конгрес. Але нікого не було за ЦРаду», – писав він. І додавав, що «не зручно було висувати ЦРаду ще й з політичних мотивів, оскільки ЦРада закликала німців..., не винесла протесту проти німецько-гетьманського перевороту...»³⁶*

Весною 1918 р., читаємо далі, *«соціялісти-самостійники затіяли об'єднання – Український Національно-Державний Союз, до якого увійшло чимало груп окрім с.-д. і с. – рів. Пригадую, що Олександр Макаренко, лісничий, лідер колишньої УНП, що перетворилась в самостійників-соціалістів, доволі енергійно і різко вів цей Союз, рішуче виступав проти гетьманщини»*. За свідченням Шаповала, Національно-Державний Союз склали 4 партії: УПСФ, УПСС, УПХД, УТП. *«Провід, – згадував він, – давали головно»* Олександр Макаренко, доктор Луценко; УПСФ представляли Кушнір і Корчинський; трудовиків – О. Грушевський, Скрипник, Міхновський; хліборобів – брати Шемети³⁷. *«Однак нам, соціялістам-революціонерам, – вказував автор спогадів, – було ніяк не по шляху з цим Союзом, ми в його не вступили, і він трохи згодом розпався»*. Щодо УПСР та УСДРП, писав він, *«то обидві партії в Національно-Державний Союз не входили, бо його соціальна ідеологія нам чужа і ворожа»*.³⁸

³⁶ Вільна спілка: Неперіодичний орган Української партії соціалістів-революціонерів. – Прага; Львів, 1927—1929. – Збірник 3. – С. 109.

³⁷ Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. – С. 8.

³⁸ Шаповал М. Демонічна справа. – С. 11.

«Революційний комітет повстання». Версія 4

Четверта версія належить дослідникові Стахіву. *«Власне ідею скликання Установчих Зборів України і фіндування УНСоюзу, як тимчасового громадсько-репрезентативного органу, – писав він, – висунено пляново організаторами повстання (майбутнього. – Д. Я.) для того, щоби не скликувати знову Української Центральної Ради... Організаторам, – доводив дослідник, – зокрема Винниченкові і Шаповалові, йшлося про те, щоб усунути від політичного впливу не тільки самого голову УЦРади М. Грушевського, але й цілий гурт діячів, що його очолював Трушевський <...>, який у самім УНСоюзі в часі гетьманичини не брав участі та не підтримував ідеї повстання в тій формі, яку створила Директорія. Таку саму позицію, – додає Стахів, – займали всі діячі Української партії соціалістів-федералістів...»*.³⁹

³⁹ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. – Т. 1. – С. 238, прим. 40А.

Народження Українського Національного Союзу. Версія Шаповала

Натомість політики, які з різних міркувань відмовилися увійти до складу УНДС, вирішили утворити Український Національний Союз. Установче зібрання відбулося в редакції «Самостійника» на вул. Мала Підвальна⁴⁰. Почалося, як водиться, з непорозумінь. Присутні представники УСДРП Садовський і Мартос *«трошки постояли мовчки і пішли собі з усмішкою превосходства і жалю до зібрання»*. Ті, хто залишився, вирішили створити *«всеукраїнський центр»*. Мабуть, саме тоді й ухвалені були «Політичні засади Українського Національного Союзу». Документ визначав:

«§ 1. Мета Союзу: а) утворення міцної самостійної української держави; б) боротьба за законну владу на Україні, відповідальну перед парламентом;

в) боротьба за демократичний виборчий закон в усі установи (по 5-ти член, формулі);

г) оборона прав українського народу і Української держави в міжнародній сфері».

Задля реалізації цих завдань УНС вирішив, що саме він *«організує українську громадсько-політичну волю і <...> вживає всіх відповідних заходів для її виявлення і реалізації, як в межах України, так і поза її межами»*. Очолити цю діяльність всесвітньо-історичного значення повинна була Рада Союзу, керівництво якою, в свою чергу, покладалося на президію. До складу останньої мали увійти по одному представникові від кожної політичної партії і по два представники *«від усіх інших організацій, які входять в склад Союзу»*.⁴¹

Шаповал докладно зупинився на питанні про наявність течій всередині новоствореного Союзу. Перша (УПСФ) обстоювала *«тактику переговорів і переговорів аж до того, що німці переконуються, що гетьманський уряд треба змінити на національно-буржуазно-ліберальний»*. Селоспілка та УПСР *«вели внутрішню політику організації сил, що коли прийде якийсь слушний час, то фактична сила в Національному Союзі буде в інших руках»*.⁴²

За Шаповалом, Винниченко замінив провідного діяча УПСФ Андрія Ніковського на посаді голови Союзу 18 вересня. Останній відійшов, позаяк на засіданнях УНС *«почали висувати соціалістичні питання»*. Винниченко та його прихильники запровадили деякі організаційні зміни в його структурі, зокрема утворили комісії: військову (голова – Винниченко), закордонних справ (Шаповал), а також земельну, культурно-просвітню, церковну, економічно-фінансову та інші, чим нібито *«було забезпечено цілісність складу, добірність і конспіративність її праці та намірів»*. Треба звернути увагу ще на одну важливу обставину – вузьконаціональний характер Союзу як *«суцільно чисту національну репрезентацію без чужих елементів»*⁴³, – росіяни, поляки та євреї до складу УНС не входили. Сучасники вважали за потрібне наголосити й на такій важливій особливості діяльності УНС, як *«повна конспіративність»*. Навіть члени центральних комітетів політичних партій не завжди знали, що обговорювалося і які рішення приймалися. І коли Національний Союз *«обрав Директорію і проголосив повстання, це з'явилося для багатьох несподіванкою»*.⁴⁴

⁴⁰ Дату цього зібрання встановити не вдалося.

⁴¹ Докл. див.: Тисяча років української суспільно-політичної думки. Т. 6. – С 369—370.

⁴² Наявність двох течій в УНС відзначав і А. Марголін. Пояснюючи позицію центристських партій, він писав: *«...соціал-федералісти і трудовики і праве крило руху утримались від участі в повстанні. У цих груп не було впевненості в успіху повстання. З другого боку, центр та праві мали побоювання пов'язаних з ним наслідків у вигляді розвитку більшевизму і всяких інших форм анархії і потрясінь...Побоювання відносно наслідків повстання виправдалися повністю»*. Див.: Марголін А. Україна и политика Антанты. – С. 75. Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. – С. 13.

⁴³ Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. – С. 13; Шкільник М. Україна в боротьбі за державність. – С. 240.

⁴⁴ Марголін А. Украина и политика Антанты. – С. 74—75.

Друге зібрання новоствореного Союзу відбулося «в помешканні Українського клубу, в затишній кімнаті «Просвіти». Саме там і було схвалено його Статут, головними тезами якого були: «самостійність, демократія і т. д.». До Президії обрали Ніковського, Швеця (Селянська Спілка), Шаповала, Макаренка (УПСС), Дмитра Левицького (галицько-буковинська рада) «та ще когось».⁴⁵

Діяльність УНСоюзу, який врешті-решт ставив собі за мету повалення «пронімецького», «проросійського» «буржуазного» режиму Скоропадського, почалася досить оригінально. «Спеціально», щоб «легалізувати себе, але не датись до знищення», Рада УНС вислала делегацію до німецького посла барона Мумма, аби заявити про непричетність до вбивства головнокомандувача німецьких військ в Україні генерала-фельдмаршала Ейхгорна. Прийняв делегацію генеральний консул. «Пан фон Тіль був людиною передовою, – вважав М. Шаповал, – не вільною від вольтер'янства. По його очах було видно, що він дивиться на нас, як на африканських негрів, типовий колоніально-буржуазно-вільгельмівський барбосі Ми товкли йому, що в Національний Союз входять всі українські партії, що це – політичний центр українства, а він нам – що гетьман хорошиший чоловік, щирий українець, все налагодиться і треба всіма силами підтримувати уряд. Мені було гидко, і я в душі рішив ніколи не говорити з окупантами. Про розмову з фон Тілем було дано звістку до газет. Титус (так у тексті. – Д. Я.) Національного Союзу пішов в словесний оборот».⁴⁶

Ми вже ніколи не дізнаємося, як довго Шаповал переживав відчуття отієї огиди. Але причина такої його та Винниченка політичної поведінки більш-менш відома. Стахів адекватно пояснив її тим, що УПСФ, УХДП та більшість УСДРП «не думали, що німці залишать Україну і не буде кому ефективно її боронити перед інвазією. Виходу німців з України і після революції, – прямо писав Стахів, – не дуже-то сподівалися навіть організатори повстання, але рахувалися з можливістю, що німецькі війська будуть триматися міцно і довго в Україні і навіть будуть мстатися на українським народі. Вони також переоцінювали силу білих московських генералів».⁴⁷

Один безпосередній позитивний для УНСоюзу наслідок від згаданої зустрічі з німцями все ж таки був. Його керівники діяли без будь-яких перешкод з боку влади, скинути яку вони мали на меті, дістали можливість приймати в своїй штаб-квартирі численні делегації з місць, висвітлювати діяльність Союзу в газетах тощо.

⁴⁵ Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. – С. 9.

⁴⁶ Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. – С. 9.

⁴⁷ Стахів М. Україна в добу Директорії УНР. — Т. 1. — С. 57—58. Автор ніяк не пояснив це очевидне протиріччя: водночас недооцінку і переоцінку «сили білих генералів» організаторами антигетьманського повстання.

УНС шукає підтримки в Антанти. Версія перша

Шаповал згадував, що вони, тобто організатори повстання проти гетьмана, *«уповноважили»* гетьманського консула у Галаці запропонувати Антанті конфіденційно від імені УНСоюзу умови співпраці з Україною. Умови такі: визнання Антантою повної незалежності України в етнографічних межах *«з відібранням від Австрії Галичини, Буковини і Закарпатської Руси»*; встановлення торговельних взаємин; сприяння організації повстання проти німців; *«усунення германофільського уряду гетьмана»*; визнання країнами Антанти майбутнього українського уряду; надання ними *«потрібної допомоги»* організаторам повстання, дозволу останнім, на випадок поразки, відступити на територію Румунії.

Представник Антанти, у свою чергу, висунув такі вимоги до можливої угоди: повстання повинно розпочатися до вступу флоту союзників у Чорне море; *«Антанта стоїть за самовизначення всіх народів, за відбудовування Росії, нічого не має проти принципу української державності»*; Антанта *«жадає організації української армії»*, а доки остання не організована, *«охорону кордонів України від анархії доручити Добровольчій армії»*; брак офіцерського корпусу в українській армії компенсувати за рахунок офіцерів Добровольчої армії; *«негайно подати список майбутнього (українського) уряду»* (представникам Антанти).

УНС шукає підтримки в Антанти. Версія друга

Зовнішньополітична програма майбутнього режиму, за тим-таки Шаповалом, мала бути такою: *«З Росією – мир. З Центральними державами – мир. Німцям ставимо лише одне домагання – вибратись з України геть. Взагалі – політика нейтралітету»*. Реалізовувалася така політика досить дивним способом: організатори повстання уповноважили українського дипломата Білецького вступити від імені УНС в конфіденційний контакт з дипломатами країн Антанти, які перебували тоді в Яссах, і представити їм зовнішньополітичну програму майбутнього українського національно-соціалістичного режиму. Програма така. Перше. *«Признання повної незалежності України в етнографічних межах з відібранням від Австрії Галичини, Буковини й Закарпатської Руси»*. Друге. *«Торговельні взаємини»*. Третє. *«Деякі концесії (шлюзування Дніпра)»*. Четверте. *«Повстання проти німців»*. П'яте. *«Усунення германофільського уряду гетьмана і т. п.»*. *«Ми ждали, – свідчив Шаповал, – признання будуччого «демократичного» уряду, потрібної допомоги»*⁴⁸. Відповідь Антанти була лапідарною: повстання повинно розпочатися зі вступу військово-морських сил країн Згоди у Чорне море, союзники підтримують принцип самовизначення народів, *«відбудування Росії»*, але при цьому *«нічого не мають проти принципу української державності»*, вимагають створення регулярної української армії, офіцерський корпус якої, за браком національних кадрів, необхідно сформувати за рахунок російських добровольців. Крім того, союзники зажадали від української сторони *«негайного подання»* списку майбутнього уряду та звільнення французьких дипломатів і військових, заарештованих свого часу німцями⁴⁹. *«Ім, – написав у зв'язку з цим Солуха, – не вдалося продати (ленінське) повстання Антанті. То не їхнє повстання, вони ним не розпоряджались»*.⁵⁰

Очевидно, що талановиті українські дипломати школи Винниченка – Шаповала були здивовані, з одного боку, визнанням Антантою незалежності України, а з другого – її вимогою *«фактичної окупації»* України Добровольчою армією. Наступний раунд переговорів мав очолити Григорій Сидоренко. Він прибув до Ясс уже після початку антигетьманського повстання, – пригадавав Шаповал, *«доставивши наші остаточні умови і список кабінету»*.

⁴⁸ Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. – С. 36, 42.

⁴⁹ Див.: Шкільник М. Україна в боротьбі за державність. – С. 302—304. За свідченням М. Шаповала, організатори повстання доставили до Ясс також *«список членів уряду та остаточні умови»*, але текстів обох документів не навів. Див. також: Солуха П. Договір з Москвою проти гетьмана Павла Скоропадського. – С. 155, 158, 159.

⁵⁰ Солуха П. Договір з Москвою проти гетьмана Павла Скоропадського. – С. 160.

УНС шукає підтримки у Центральних держав

Вступивши в переговори з представниками Антанти, українські талейрани одночасно вступили в контакт з німецькими представниками. У Києві їм рішуче відмовили, мовляв, вважають поїздку представників УНСоюзу до Німеччини *«рішуче невчасною»*, тому *«нізащо»* до Берліна її не пропустять. Однак позиція німців зупинила українців ненадовго. У листопаді, у переддень повстання, вони уповноважили *«в загальній формі»* начальника консульського відділу МЗС Миколу Шаповала⁵¹ та такого собі журналіста Петра Бензя вступити у зносини з новим міністром закордонних справ Німеччини Давідом. Пан міністр прийняв українців *«дуже прихильно і заявив категорично, що він негайно дає німецькій обер-команді приказ на Україні не втручатись в боротьбу нашу з гетьманом і триматися строгого нейтралітету»*.⁵²

⁵¹ Брат Микити Шаповала. – Д. Я.

⁵² Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. – С. 43—44.

УНС шукає підтримки у більшовиків

У повній відповідності з доктринальними політичними установками своїх організаторів і керівників УНС ініціативно вступив у прямі контакти і з більшовиками. Вони чудово розуміли, що *«могли бути корисні большевикам лише в плані загальних антигетьманських сил»*⁵³. УНС вів ці переговори паралельно з переговорами про вступ їхніх представників до уряду Ф. Лизогуба⁵⁴. Можна сказати більше: вступивши в переговори з більшовиками, українські національно-соціалістичні кола не лише вчинили акт державної зради, а й активно сприяли розвитку передумов наступної поразки своїх *«національно-визвольних змагань»*.

Переговори з представником більшовицької делегації Дмитром Мануїльським вів особисто Винниченко⁵⁵. Зрозуміти це було складно навіть утаємниченим особам, адже зовнішніми справами в УНС опікувався Шаповал. До слова, так само їм тоді, а нам сьогодні незрозуміло, чому головою військової комісії було обрано саме Винниченка, *«який війська ненавидів... Все робилося якимось навпаки»*⁵⁶. Переговори з більшовиками відбувалися, зокрема, в будинку заступника міністра фінансів Василя Мазуренка, який безпосередньо брав у них активну участь. Мета переговорів, за словами Шаповала, полягала в тому, щоби *«добитися нейтралітету більшовиків у нашій війні проти німців»*. Більшовики йшли на взаємне визнання, пропонували 3 млн рублів за умов підписання *«оборонного союзу проти Антанти... Через загальний принцип нашої політики... – нейтралітет за всяку ціну – такого договору писаного ми не хотіли заключати, лишилися при чесному слові обох сторін не шкодити взаємно. І не взявши від їх ніякої грошової допомоги»*, – стверджував Микита Юхимович. І тоді, і сьогодні ці твердження особливої довіри не викликають⁵⁷. Винниченко, в свою чергу, на пленарному засіданні Трудового Конгресу повідомив, що в ході цих переговорів було досягнуто угоди з 5 пунктів, які передбачали визнання Радянською Росією самостійності, нейтралітету та демократичного устрою УНР, встановлення торгових відносин між двома державами, а також дозвіл на діяльність українських комуністів за умов, *«що цій партії не вільно захоплювати владу збройною рукою»*.⁵⁸

⁵³ Лупандін О. І. Українсько-російські мирні переговори 1918 р. – С. 31, 32.

⁵⁴ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє—минуле. – С. 318—332.

⁵⁵ За словами І. Мазепи, *«переговори з Мануїльським та Раковським Винниченко провадив на власну руку»*, оскільки ЦК УСДРП *«після першої розмови своїх представників <...> з Мануїльським та Раковським відмовився від дальших переговорів з ними»*. – Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917—1921. – Частина І. – С. 89.

⁵⁶ Шляхтиченко М. До історії Директорії Української Народної Республіки // Український історик. – 1965. – №№ 1—2 (5—6). – С. 58. Автор – полковий ад'ютант 12-го Брацлавського полку з 28 серпня 1918 р. по 13 вересня 1919 р.

⁵⁷ Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. – С. 45—46.

⁵⁸ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. – Т. 3. – С. 27.

Про що Винниченко домовився з більшовиками?

Зміст угод детально проаналізував дослідник Солуха. Висновки такі. Перший: переговори вів одноособово Винниченко, нікого при цьому фактично не інформуючи. Другий. Існують принаймні дві версії щодо угод, підписаних сторонами⁵⁹. За версією Винниченка, це – посилення розвідувальної діяльності на фронті, визнання нового націонал-соціалістичного режиму єдиною українською владою, невтручання у внутрішні справи України, легалізація національної компартії. За Шаповалом, умови були такі: визнання України самостійною державою, устрій якої буде встановлено конституантою, невтручання в її внутрішні справи, *«строгий нейтралітет до всіх держав»*. При цьому більшовики обіцяли 3 млн рублів на організацію антигетьманського повстання і *«допомогу людьми»*, *«вимагаючи, щоб Винниченко підписав “оборонно-зачинний” союз України з большевицькою Росією проти Антанти»*, на що Винниченко не погоджувався⁶⁰. Третій. Це була угода між представниками Російської радянської держави та приватною особою. Винниченко вів їх не як державний діяч, а як український соціал-демократ, не маючи при цьому навіть офіційного уповноваження партії. Четвертий. Встановлення конкретної форми політичного режиму в тій чи іншій країні є виключною і абсолютною прерогативою її громадян, а не предметом угоди приватних осіб. П'ятий. Громадяни УНР ніде і ніколи не вимагали легалізації створеної невідомо ким у Москві української комуністичної партії, про існування якої вони навряд чи тоді здогадувалися. Шостий. Усе це свідчило *«про цілковитий моральний розклад наших соціалістичних партій, нашої демократії, наших провідників»*.

До змісту Винниченкової угоди додали ще й принциповий пункт про спільні дії проти Денікіна, Краснова, Антанти та Польщі. Це відкривало для УНР принаймні два нових fronti – на півдні та на заході. Дії Москви та білоцерківських заколотників координувалися. З одного боку, про це свідчить тактика, якої дотримувався Коновалець під час повстання⁶¹, з другого, – створення вже 20 листопада тимчасового робітничо-селянського уряду України.

Тими днями гетьманські спецслужби перехопили більшовицького кур'єра з трьома мільйонами рублів. Слідство встановило: більшовики нібито вже видали УНСоюзові 50 млн на антигетьманську агітаційну кампанію. До в'язниці потрапив навіть радянський консул в Одесі, зокрема тому, що підтримував тісні зв'язки зі збройними більшовицькими загонами.⁶²

Сам гетьманський уряд також активно розігрував «російську карту», але, на відміну від націонал-соціалістів, з антибільшовицьким забарвленням. За його дозволом у Києві, Одесі, Харкові, Житомирі та інших містах було відкрито опорні пункти для поповнення армії «білих». Надавалася і матеріальна допомога: на Кубань було направлено щонайменше 9700 гвинтівок, 5 млн набоїв, 50 тис. снарядів. Німці, зі свого боку, надали не менше 11,5 тис. гвинтівок, майже 100 кулеметів, 46 гармат, 10 тис. снарядів, іншу зброю.⁶³

⁵⁹ Дослідникам усе ще не вдалося виявити автентичний текст згаданого договору. – Д. Я.

⁶⁰ Солуха П. Договір з Москвою проти гетьмана Павла Скоропадського. – С. 38, 45, 58, 59, 109.

⁶¹ Див.: Там само. С. 54, 55, 86—87, 102. Див. також: Шкільник М. Україна в боротьбі за державність. – С. 295—296, 319.

⁶² Нагаєвський І. Історія Української держави ХХ століття. – С. 162—163. Ці дані потребують уточнення. – Д. Я.

⁶³ Лупандін О. І. Українсько-російські мирні переговори 1918 р. – С. 33.

УНС шукає підтримки у Скоропадського

УНСоюз активно шукав контактів і зі Скоропадським особисто, і з керівниками його уряду. Винниченко сам передав до рук гетьмана власноручно написану заяву Союзу. У ній стверджувалося: уряд Скоропадського не є повноправним і законним; він чужий українському народові національно і ворожий йому політично; вся урядова діяльність веде край до руїни; законним може бути тільки уряд, який спиратиметься на *«широкі демократичні маси українського народу»*. Заява, схоже, ігнорувала ту очевидну обставину, що в Україні жили і маси народу неукраїнського, і маси, несвідомі величних принципів УНСоюзу

Чи не головна вимога цього пафосного документа (інших Винниченко писати не вмів) цілком імперіалістична: згуртування *«в один державний український організм усіх заселених українцями земель»*⁶⁴. Згодом таку вимогу, але щодо німців, кваліфікували як *«нацизм»*. Винниченко також запропонував гетьманові створити *«коаліційний»* кабінет за участю УНС.

Отже, Винниченко фактично запропонував Скоропадському політичний союз. Його умови: УНС, за яким реально стояло декілька десятків політичних авантюристів, готовий заплющити очі на *«нелегітимність»* режиму. Гетьман висуває територіальні претензії до сусідніх держав та регіональних урядів *de facto*. Це фактично означало би війну проти країн Антанти, які мали свій погляд на проблеми повоєнного устрою в Європі, розподілу територій Німецької та Австро-Угорської імперій. Практично це означало і війну з Польщею, Угорщиною, Румунією, Чехословаччиною, регіональними урядами, які утворилися на великоросійських землях, та тими російськими силами, які виступали з централістських позицій (наприклад, із військовими частинами Денікіна, Юденича тощо).

Стахів кваліфікував цей документ як *«останню платформу угоди і компромісу»* між УНС та Скоропадським. Посилаючись на Шаповала, дослідник зауважив, що Винниченко *«аж до останніх днів перед самим рішенням про переведення повстання в практику ще вагався, чи взагалі реально йти до повстання, чи пробувати нових способів компромісу з гетьманом...»*. За декілька днів до 14 листопада Винниченко *«висловлював пропозицію, щоб погодитися з гетьманом за таку політичну ціну: гетьман покличе до влади чисто український кабінет, який зобов'язється, що після проведення загальних виборів в Україні українська демократія підтримає його кандидатуру на президента держави»*⁶⁵. *«Одним словом, – підсумував Шаповал, – Український Національний Союз став трансформатором революційної енергії в Україні, а роль машиністів узяли на себе Винниченко і я»*.⁶⁶

⁶⁴ Цит. за: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. – Т. 1. – С. 22—23.

⁶⁵ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. – Т. 1. – С. 24, 33, 54.

⁶⁶ Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. – С. 56.

Мемуаристи та дослідники про роль і місце «трансформатора» та його «машиністів» в історії

Оцінки змінювалися – в залежності від персони, яка їх давала, обставин часу та місця, в яких такі оцінки формувалися. Критерій простий: чим більш «національно свідомим» був оцінювач, тим більш пихато він висловлювався. Наведімо характерні приклади.

Перший. *«Український Національний Союз як авторитетне представництво організованої української демократії і як єдиний речник політичної волі України мав повне конституційне право й обов'язок рішати справи, що були необхідні для рятування суверенності Української Держави в часі, коли не можна було скликати Конституанти України»*.⁶⁷

Приклад другий. *«Український Національний Союз шукав компромісу й угоди з режимом, сальвуючи тільки суверенність Української Держави та суверенність народу в ній»*. Такий підхід фактично визнавав і вузьконаціональний характер УНС, і те, що Союз не був представником волі всього «українства», а лише «виразником волі політично-організованого українського громадянства»⁶⁸, та й то не всього, а лише його націонал-соціалістичного крила. *«Серед Національного Союзу були справжні більшовики-українці, і від них першим був український письменник, талановитий та запального темпераменту агітатор В. К. Винниченко. С. В. Петлюра, хоча і не був більшовиком, але робота його агентів по підготовці повстання проти германської влади була рівносильна віддачі України во владу більшовиків, що і підтвердили блискуче події найближчих місяців»*.⁶⁹

На відверто сегрегаційний характер діяльності Союзу звертали увагу й інші дослідники. В конкретних обставинах місця і часу, вказував один із них, гасло чергової «соціальної революції», яке висувалося лідерами УНС, практично «означало повну українізацію», як охарактеризував це Шаповал у такій дефініції: *«Українізація це значить: українська держава, українська в ній влада, українська земля належить українцям, український хліб, сало, залізо, нафта, вугілля, цукор, ріки й моря – все, що є на українській землі, належить українцям і їх владі»*.⁷⁰

Принагідно нагадаймо: за декілька місяців після оголошення Винниченкових вимог, а саме 5 січня 1919 р. було засновано Німецьку робітничу партію. 24 лютого 1920 р. Її перейменували у Німецьку націонал-соціалістичну робітничу партію. Того ж дня її лідер оголосив програму партії, перші два пункти якої були сформульовані так:

– «ми вимагаємо об'єднання всіх німців на підставі права самовизначення народів у Велику Німеччину»,

– «ми вимагаємо рівноправності для німецького народу, нарівні з іншими націями...».

Наголошуємо: майбутній керівник Німеччини, якого вважають одним із найбільших злочинців свого часу, політик, який поставив догори ногами весь світ, вимагав лише рівних прав для свого народу. Володимир Винниченко, натомість, вимагав вищих прав для найбільш злидненої частини неіснуючого ще «українського» народу – за рахунок більш заможних співгромадян, насамперед – інших національностей.

Отже, попри всі високі національні, патріотичні почуття, доводиться погодитися з такими висновками:

⁶⁷ Костів К. Конституційні акти відновленої української держави 1917—1919 років і їхня політично-державна якість. – Торонто, 1964. – 186 с – С. 140.

⁶⁸ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. – Т. 1. – С. 21, 22.

⁶⁹ Могілянський Н. Трагедія України. Архив Русской Революции. – Т. 11. – С. 131.

⁷⁰ Мандрика М. Дещо за роки 1917—1918 // Український історик. – 1977. – № 1—2 (53—54). – С 86. В 1917—1918 рр. автор – повітовий комісар Радомисльського повіту, член УЦР від Київського губерньського з'їзду, член Всеросійських Установчих Зборів.

– «лідери УНС готовили Україні не сильну державну владу, а соціалістичну руйну, яка почалася з моментом захитання гетьманської влади»,⁷¹

– УНС не був ані «загальнонаціональним об'єднанням», ані цілком «українським»,

– роль УНС в організації антигетьманського повстання була «чисто декоративною».⁷²

Події наступних днів, тижнів, місяців не залишають сумнівів у справедливості цих висновків.

⁷¹ Шляхтиченко М. До історії Директорії Української Народної Республіки. – С 58.

⁷² Бойко О. Український Національний Союз і організація протигетьманського повстання // Проблеми вивчення історії Української революції 1917—1921 рр. – Київ, 2002. – 295 с – С. 157, 161, 182, 186.

Висновок автора

За дев'ять десятиріч українські історики різних шкіл та генерацій так і не дійшли згоди щодо часу, місця, обставин утворення так званого Українського Національного Союзу, який начебто створив так звану Директорію, яка, в свою чергу, нібито зорганізувала антигетьманське повстання, очолила його, а згодом – проголосила й очолила Українську Народну Республіку, яка буцімто проіснувала на території сучасної України до кінця 1920 р.

III

Хто створив Директорію? Стан розуміння проблеми

Перший системний дослідник тієї доби запровадив до наукового обігу дві тези, широко вживані у науковій та популярній літературі й сьогодні, які увійшли в усі підручники з історії України, отже, стали аксіомами. Аксіома, як відомо, – це твердження, яке не потребує доказів. Перша аксіома, сформульована Стахівим, така: Директорія була обрана Українським Національним Союзом, що його сформували всі українські політичні партії (крім УХДП) та професійні спілки, за якими стояло 80% виборців України.

Друга аксіома: Директорія *«не була самочинним органом», «креаційне тіло, яке своїм вибором покликала Директорію УНР, було вповні компетентне в цих надзвичайних обставинах представляти політичну волю українського народу аж до найближчого нового формального голосування при нових загальних виборах»*. Спираючись на свідчення Шаповала та Христюка, Стахів стверджував, що участь у виборах узяли *«представники національних політичних партій УНСоюзу, професійних організацій і війська»*, а Петлюра на вимогу січових стрільців був *«відразу обраний на Головного Отамана»*.⁷³

Протилежної точки зору дотримувався найбільш прискіпливий – аж до сьогоднішнього дня – читач Стахіва. Цей читач був цілковито переконаний у тому, що Директорія була органом самозваним, оскільки Союз у час її організації не проводив ані з'їзду, ані конгресу. *«Особи, що мали сміливість висловлювати волю всіх членів політичних партій, професійних та суспільних організацій та об'єднань, не були волею українського народу, який був розгублений при революційній анархії, остаточним зруйнуванням і так недосконалого апарату»*, – писав він.⁷⁴

Панівною в сучасній історіографії є концепція Стахіва. Саме її вважає апріорно правдивою абсолютна більшість сучасних дослідників. Характерний приклад – творчість широко відомого у вузьких колах члена-кореспондента НАН України В. Солдатенка. В одній із численних монументальних, але дуже непослідовних та часто-густо слабо обґрунтованих розвідок він твердить: саме Винниченко скликав засідання УНСоюзу. На ньому він переконував присутніх: *«повстання назріло і організаційно-технічно забезпечене»*. За Солдатенком, саме Винниченко запропонував *«обрати Директорію і від імені всіх партій українства передати їй повноту влади»*. Саме *«13 листопада (за іншими даними – в ніч проти 15-го»*⁷⁵. —Д. Я.) в приміщенні Міністерства шляхів на Бібіковському бульварі відбулося таємне засідання українських партій, на якому було обрано Директорію, а В. Винниченка – її Головою»⁷⁶. В іншій праці Солдатенко стверджує: *«З початку листопада М. Шаповал і В. Винниченко перейшли на нелегальний стан, довідавшись через дружину С. Петлюри»⁷⁷ про те, що існує розпорядження про їхній арешт. Переховуючись вночі, – пише дослідник, – вони обмірковували всі деталі розпочатої справи»...* Саме *«так з'явилася ідея про утворення на час боротьби за владу, до скликання Установчих Зборів спеціального керівного органу – колегії з 3—5 осіб – Директорії»*, яку *«мав сформулювати Український Національний Союз»*.⁷⁸

⁷³ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. – Т. 1. – С. 67, 68, 70.

⁷⁴ Прохода В. Уваги до праці д-ра Матвія Стахова. – С. 97.

⁷⁵ Див. напр.: Шкільник М. Україна в боротьбі за державність. – С. 322.

⁷⁶ Солдатенко В. Еволюція суспільно-політичних поглядів В.К. Винниченка – С 13, 16.

⁷⁷ Питання про те, звідки про це дізналася дружина майбутнього члена і керівника Директорії, дослідник не пояснює. —Д. Я.

⁷⁸ Солдатенко В. Українська революція. Історичний нарис. – С. 548.

Прихильники альтернативної точки зору, крім уже наведених у розділі «Мемуаристи та дослідники про роль і місце «трансформатора» та його «машиністів» в історії», обґрунтовують і такі тези:

– компроміс у стосунках з гетьманською владою став неможливим через заборону останнім Національного конгресу,

– *«створене наивидкуруч керівництво повстання не мало політичної програми».*

– *«федеративна грамота не стала ні причиною, ні приводом для повстання».*

На підставі виявлених науковцями свідчень можна підтвердити і тезу про гострий конфлікт між Винниченком та Шаповалом: перший після «обрання» Головою Директорії правдоподібно став просто ігнорувати існування Шаповала. Шаповал зробив крок у відповідь – під приводом того, що, мовляв, Директорію обирав УНСоюз, останній і повинен мати право контролю над діяльністю Директорії⁷⁹. Така вимога, очевидно, була абсолютно неможливою: основною ударною силою повстання був Осадний корпус Коновальця, якому були глибоко в носі політичні амбіції Шаповала і, як з'ясувалося дуже швидко, і самого Винниченка.

⁷⁹ Бойко О. Український Національний Союз і організація протигетьманського повстання. – Київ, 2002. – 295 С – С. 157, 161, 181, 183, 186.

Хто створив Директорію? Свідчення Шаповала

«В Україні тепер так тихо і спокійно, – писав у жовтні 1918 р. дружині начальник штабу групи армій «Київ» генерал В. Гренер, – що коли б не тій невизначеності, яка долітає сюди з інших фронтів та з Берліна, то тут можна було б комфортно жити».⁸⁰

Справами на той час переймалися цілком мирними. Наприклад, 22 жовтня, тобто менше ніж за місяць до початку повстання, у Кам'янці-Подільському відбувалися урочистості з нагоди відкриття тамтешнього українського університету, другого національного вишу, заснованого за режиму Скоропадського⁸¹. На урочистостях перебувала вся державна й політична верхівка, в тому числі й Шаповал. Свої враження він докладно описав у споминах, які нам пощастило виявити у фондах Слов'яно-Балтійського відділу Нью-Йоркської публічної бібліотеки. Мемуарист залишив для нас й інші відомості, що дозволяють намалювати іншу картину подій, які незабаром укотре перевернули Україну догори ногами.

Після повернення до Києва, як пригадував М. Шаповал, дослівно «через декілька днів», тобто не раніше 25 жовтня⁸², він рано-вранці вийшов у Чехівський провулок з будинку №6, в якому мешкав. Тут сталася його випадкова зустріч з його давнім колегою Андрієм Макаренком.

⁸⁰ Цит. за: Ліб П. Придушення повстанського руху – стратегічна дилема. Німецька окупація України 1918 року // Окупація України 1918 року. Історичний контекст – стан дослідження – економічні та соціальні наслідки. Упорядники: Вольфрам Дорнік, Стефан Карнер. – Чернівці, 2009. – 163 С – С. 88.

⁸¹ У цьому сенсі твердження типу «реальною була й небезпека передчасного розтаємничення змови і арешту її керівників» або «гетьманські шпигуни вже довідались про заходи з підготовки повстання, і Національний Союз опинився перед загрозою розгрому» тощо (Солдатенко В. Українська революція. Історичний нарис. – С. 549.) перебувають поза межами адекватності наукового аналізу.

⁸² Проаналізувавши спомини Шаповала, Стахів дійшов висновку, що ця розмова не могла відбутися раніше 5-ї години пополудні 26 жовтня. Див.: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. – Т. 1. – С. 60—64. Згідно з версією о. І. Нагаєвського, «першим піддав думку зробити повстання проти гетьмана» Макаренко. Згідно з цим поглядом майбутній член Директорії схилив до цього генерала Осецького, за яким стояли полки Павленка та Хилбоченка. Перші наради цієї групи заколотників нібито відбувалися в помешканні Макаренка на Прорізній, 19. В них брали участь Винниченко, Осецький, полковник гетьманського генерального штабу Тютюнник, полковники Коновалець та Мельник (Нагаєвський І. Історія Української держави в ХХ ст. – С. 158). Солдатенко висунув цілком фантастичну версію про те, що Винниченко «довгий час практично один дотримувався курсу на підготовку повстання проти антинародного режиму (з ним солідаризувався пише М. Шаповал)». Див.: Солдатенко В. Еволюція суспільно-політичних поглядів В. К. Винниченка в добу української революції // Український історичний журнал. – 1994. – № 6. – С. 24.

Хто такий Андрій Макаренко?

Один із персонажів, яких доля буквально винесла – нехай і на дуже короткий час – на авансцену нашої політичної історії 1919—1920 рр. залишив по собі такі відомості.

Народився 1886 р. в Гадячі Полтавської губернії. Даних про освіту немає. 1917 р. – голова Всеукраїнської спілки залізничників. За часів Української Держави – директор департаменту Міністерства залізниць. Член Директорії УНР. Від 1920 р. – на еміграції. Помер у 1951 р. в м. Х'юстон (США).⁸³

⁸³ Начерк про Андрія Гавриловича Макаренка див.: Відродження. – 1918. – 19 (6) грудня. – № 214.

Хто створив Директорію? Свідчення Шаповала – продовження

На розі Чехівського провулка та вул. Столипінської вони зупинилися. Макаренко нарікав на «хизацтво» гетьманщини і розповідав про саботаж вивезення українського майна на Дон. Він сказав Шаповалові, що Міністерство шляхів сполучення, в якому він, Макаренко, працював, організувало «окрему сторожу» на чолі з генералом Осецьким, помічниками якого були полковники Віктор Павленко (Лівобережна залога) та Хилобоченко (Правобережна залога), «обидва, – за словами Микити Шаповала, – люди для України вірні». Далі «випадкова» розмова набула такого характеру:

Андрій Макаренко:

– «організація сторожі полягає в тому що тепер генерал Осецький зложив по всіх станціях штаби, управи, дібрав децю службового штату»,

– «вже прийнято і козаків. Організовано з їх резервовий полк у Києві (залізничний полк). До полку приймаються лише свідомі українці»,

– проблема полягає в тому, що військове міністерство хоче перебрати їх «під свою руку».

М. Ш.: «Чи можете в певний час зупинити рух залізниці?» А. М.: «Можу! Наша головна рада залізничників скаже, і буде зроблено».

М. Ш.: «Для мене було поки що досить. Думки миготіли і вихрували. Далі ми говорили про безнадійність і безцільність всяких пертрактацій з Скоропадським і з німцями, що українську справу можна зрушити з місця тільки боротьбою активною...

– А що якби повстання? – питаю».

А. М.: «Це єдине, що треба робити!»

М. Ш.: «Далі ми наперебій заговорили про озброєне повстання проти гетьмана і німців».⁸⁴

Вияснивши, що у випадку повстання його організатори можуть реально розраховувати на підтримку запасного полку (Болбочан)⁸⁵, полку січових стрільців (Коновалець), Чорноморського коша (Пелешук) та залізничного полку, співрозмовники розпочали обговорення «політичного» боку цієї справи. У відповідь на запитання: «Хто мав дати політичний провід, взяти відповідальність на себе, ризик?» Макаренко висловився категорично за Національний Союз.

«Я одверто сказав, – читаємо далі спомини М. Шаповала, – що Національний Союз абсолютно нічого не думає про озброєну боротьбу», що «б Національному Союзу про цю справу ні з ким не можна говорити, окрім Винниченка». Макаренко відповів: як Винниченко і Шаповал не візьмуться «за цю справу, то нічого і затівати». Разом з тим, Макаренко повідомив свого співрозмовника про існування «свого, більш тіснішого гуртка», до складу якого, за його словами, входили якісь Строкоза, Тулюга, Різниченко, а також генерал Осецький.⁸⁶

⁸⁴ Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. (Спогади). Упорядкував інж. Сава Зеркаль. – New-York Public Library, QGA 73—3803.

⁸⁵ Так у тексті. – Д. Я.

⁸⁶ Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. – С. 30.

Олександр Осецький.

Хто такий Олександр Осецький?

Народився 1873 р. в м. Кременець Волинської губернії у дворянській родині. Закінчив Полоцький кадетський корпус та Павлівське військове училище, Археологічний інститут, Академію Генерального штабу. Служив підпоручиком 59-го піхотного Люблінського полку. Перевівся до лейб-гвардії Преображенського полку. Учасник Першої світової війни, командир 3-го гренадерського Перновського полку, командир бригади 31-ї піхотної дивізії. Генерал-майор (23.05.1917 р.). Нагороджений Георгіївською зброєю, орденами Св. Станіслава (2-го ст.), Св. Анни (2-го ст.). За часів Української Держави – командувач Корпусу охорони залізничних шляхів. У грудні 1918 – лютому 1919 р. – військовий міністр в уряді Чехівського. В 1919 р. – Наказний отаман Дієвої армії УНР. У 1920 р. – голова військової місії в Бельгії. Після 1920 р. – на еміграції у Франції. Помер 1937 р. в Парижі.⁸⁷

⁸⁷ <http://www.grwar.ru/persons/persons.html?id=1848>

«Український Національний Союз». Хто це?

Уже «наступного дня об 11 годині» в кабінеті Макаренка у Міністерстві шляхів сполучення відбулася зустріч, до участі в якій було запрошено Винниченка й Осецького⁸⁸. Останній «без передмов... виклав свої міркування і план глибокого охопту Києва. Це був безумовно правильний план, як виявилось потім... Словом, – підсумував М. Шаповал, – розглянувши ситуацію, ми переконалися, що справа наша не безнадійна». Учасники зустрічі доручили Макаренку вислати емісарів до Болбочана (Новгород-Сіверський), Пелещука (Бердичів), і Коновальця (Біла Церква).

Підготовку повстання у Київській губернії очолив нікому до сьогодні невідомий Петро Косенко.⁸⁹

«Я почав лихорадочно працювати, – записував М. Шаповал. – Громадяни бачили мене щодня в надзвичайному руху, але навіть ніхто не здогадувався, яку тайну я носив в грудях. Знав Винниченко, Андрій Макаренко, Осецький, Петро Антонович (Косенко) і делегація, прізвища членів якої я забув».⁹⁰

⁸⁸ На думку М. Стахів, зустріч Винниченка, Шаповала, Макаренка, Осецького й Різниченка та прийняття їх спільного рішення про початок підготовки повстання не могли статися раніше 27 жовтня, «або іншими словами всього за два з половиною тижні перед самою датою повстання». Отже, робить висновок автор, – «не самі здібності організаторів підготовки повстання, але загальна ситуація причинилася головно до того, що ідея повстання в конкретній формі прийнялася зразу у всіх українських національних колах». Див.: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. – Т. 1. – С. 60—64. Натомість інший сучасник твердив, що провід УНС і особисто М. Грушевський були проти повстання. «Шаповал, Винниченко та Осецький, – писав він, – підбурюючи політично незрілих УСС, всіляко підітожували повстання. Ці «отамани від політики» замість відновлення УНР створили за французьким зразком Директорію із законодавчими правами, підтримуючи при цьому руйнування державноряду, створеного за доби УНР». Див.: Прохода В. Уваги до праці д-ра Матвія Стахова... – С. 97.

⁸⁹ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. – Т. 1. – С. 32—33.

⁹⁰ Делегація селян Уманського повіту Київської губернії. – Там само. – С. 37.

Що таке «Військова комісія» УНСоюзу?

Практична підготовка до повстання нібито зосередилася у так званій «військовій комісії» Українського Національного Союзу. За відомими станом на кінець 2009 р. свідченнями, вона складалася з двох видатних фахівців військової справи: монтера-неука та письменника-драматурга – Шаповала та Винниченка⁹¹. Вони **домовились вважати** (підкреслення наше. – Д. Я.) за членів комісії Осецького, Макаренка і тих, *«хто з ними в спільній праці брали участь»*. Імена оцих *«хто»* добродій Шаповал забрав із собою до могили.

Нове зібрання в кабінеті Шаповала в помешканні сільськогосподарського «Централу» по вул. Прорізній, 19. Участь у ньому взяли сам господар, Винниченко, Осецький, начальник оперативного відділу гетьманського генерального штабу полковник Тютюнник, полковник Коновалець, начальник штабу січових стрільців полковник Мельник. Учасники наради дійшли висновку, що кістяк збройних сил, на які вони могли розраховувати, становить приблизно 12 тисяч багнетів. *«Швидко могло б бути змобілізовано 60 полків залізничної охорони»*, – підраховували вони, для якої, однак, не було зброї. Зброю *«військова інтендатура гетьманська чомусь не давала, зволікаючи день на день»*. Командири січових стрільців, зі свого боку, поінформували про *«наявність 1500 людей»*, у т. ч. *«900 вивчених»*, а також запаси зброї ще для 5000 вояків.

«Для розвитку організаційної праці генерала Осецького ми мали здобути кошти, – читаємо у спогадах Шаповала, – і остаточно сповістити політичний план, бо досі ми “ситуацію” ще не аналізували остаточно. Військовий план було ухвалено по проекту генерала Осецького: повстання починається на периферіях, ближче до Галичини, а відтіль наступає на Київ. Взагалі вся акція далі від Києва, щоб його повільно охоплювати концентричними колами, йти вперед, організуючи політично і адміністративно тил. На сильний виступ в Києві не можна було опиратись, бо в Києві було 30 000 німців і велика гетьманська організація – Сердюцька дивізія і інші формування. Питання про гроші і політичний план відсунули на кілька день». Учасники наради також вирішили, що *«Селянська Спілка»* дасть *«кількох людей, які поїдуть закладати «штаби» чи “трійки” в повітах»*.

Наступна нарада, якщо вірити спогадам М. Шаповала, відбулася в кабінеті Осецького *«на Золотоворотській площі»*. Цього разу хазяїн кабінету, а також полковник Павленко та Микола Шаповал, брат Микити, обговорювали політичні аспекти повстання. *«Треба признатися, – пригадував останній, – що з Винниченком ми його не обмірковували разом, бо й часу не було... Винниченко більш про технічні справи запитував, інформувався, а від обмірковування політичної будучини ухилявся чи що»*.

«Я (тобто Микита Шаповал. – Д. Я.) виклав генералу Осецькому загальну мету так: відновлення Суверенної Української Народної соціалістичної Республіки з Установчими Зборами на чолі. Тимчасова влада належатиме якомусь органу з невеликого числа душ – Директорії чи щоб-то. Директорія організує правительство. Командування всіма військами має бути доручено одному чоловікові, очевидно тому, хто стоїть на чолі всієї військової підготовки повстання».

Обговорили Шаповал та Осецький й ідеологічну базу свого руху – *«соціалізм»*. Відповідь царського гвардійського – в недавньому минулому – генерала одному з політичних лідерів українського селянства та радикальному націонал-соціалісту була такою: *«...я йду на велику справу во ім'я самостійної та соціалістичної України. Во ім'я іншої України я не пішов би. Хоч я і бувший гвардійський генерал, але передовсім я українець і громадянин»*.

⁹¹ М. Шаповал стверджував, що військові і закордонні справи з Винниченком вони вели спільно, але Винниченко *«більш вів зовнішню репрезентативну працю»*, *«я наполягав більш на внутрішню, організаційно-військову і громадсько-політичну працю»*. В кожному разі, писав М. Шаповал, *«за всі плюси і мінуси нашої праці ми несемо обидва повну відповідальність в однаковій мірі»*. – *Шаповал М.* Гетьманщина і Директорія. – С. 47.

Підсумком згаданих нарад, а також окремої зустрічі організаторів повстання з полковником Болбочаном, яка відбулася на квартирі Винниченка, стала констатація факту: «... наша військова організація склалась з Головного Штабу на чолі з генералом Осецьким, полковником В. Павленком, полковником Тютюнником, полковником Хилобоченком і війська: Головна Команда (генерал Осецький), Лівобережний командуючий – полковник Болбочан, Січові стрільці – полковник Коновалець, Чорноморці – полковник Пелещук».

12—13 листопада. План повстання ухвалено

12 листопада *«після обіду»* в редакції «Нової Ради» відбулося чергове збіговисько за участі Макаренка, Петлюри та інших *«тільки що відпущених з тюрми»*, провідників УХДП Шемета та Міхновського, УПСФ Єфремова, Мацієвича, Ніковського, УСДРП – Винниченка та Садовського, Швеця (ЦК «Селоспільки») та Шаповала, який *«репрезентував»* УПСР.

Офіційного статусу «нарада» не мала і мати не могла з тієї простої причини, що всі її учасники не мали офіційних повноважень від своїх партій: *«вони були, – як вказував Шаповал, – персонально запрошені Винниченком і мною»*.

Причина друга полягала в тому, що сам Шаповал лише *«по деякому часі»* визнав за можливе поінформувати партійних соратників з ЦК УПСР та ЦК «Селоспільки» про свою діяльність. Вони, за його словами, *«постановили одноголосно прийняти справу повстання»*. Впадає в очі й те, що різні течії в УСДРП зреагували на це повідомлення Шаповала про підготовку повстання по-різному. «Болото» висловилося проти; прихильники Винниченка, які творили більшість у ЦК, також виступили проти, бо не хотіли *«йти на авантюру»*. Лише згодом, за словами Шаповала (але коли саме і хто персонально – невідомо), лідери УСДРП *«змінили гнів на милість і постановили таки приєднатись до повстання»*⁹². Але і тут суцільний туман. Стахів, який витратив величезні зусилля, аби відшукати правду, стверджував: з числа провідників УСДРП ідею повстання підтримував, крім Винниченка, хіба Авдієвський. Більшість ЦК, натомість, жадала порозуміння з гетьманом⁹³. Заколотники також *«зробили кроки, щоби приєднати до повстання»* УПСФ. Про результати Шаповал нічого не каже, однак вони і так відомі. Соціалісти-федералісти творили кістяк гетьманських урядів. Ну і нарешті, за порозуміння зі Скоропадським виступали хлібороби-демократи, які, власне, і *«легітимізували»* його обрання 29 квітня.

Тепер декілька слів про хід зібрання:

К. Мацієвич у відповідь на промову Винниченка попередив про *«розвиток нечуваного більшовизму»*, наголосив на тому, що не треба руйнувати *«ще слабкі форми державності»*;

В. Винниченко у відповідь на це *«з нетерпеливості»* зауважив: *«ми воліємо лівий народний большевизм, як правий поміщицький большевизм!»*.

М. Шаповал доповів присутнім про наявні сили заколотників: січові стрільці – 1500; чорноморці – 600 (*«мають озброєння ще на 5000»*); три полки запасної дивізії – відповідно 6000 (10 000); запасний полк – 1000 (2000); залізнична охорона – чисельність невідома, *«але по мобілізації можна мати ще 60 полків»*.

Загалом, звітував Шаповал, організатори повстання впевнено розраховували на 11 600 озброєних вояків. Вони також вважали за можливе зібрати під свої знамена *«в перший-другий день мобілізації ще 13 500»* вояків. *«Загалом рахуємо, – стверджував промовець, – на 25 000 озброєного регулярного війська; не рахуючи до цього партизанських сил, які й тепер б'ються на Україні і що-хвилини прилучаться до нас»*.

«Ми рахуємо на революційність населення», – повідомляв Микита Юхимович. Цей фактор *«взагалі є передумовою всякої революції і творить її»*. Закінчив він свій виступ заявою про те, що, мовляв, у перспективі ближчих днів керівники повстання розраховують на 50—60 тис. озброєних людей.

С Єфремов підтримав виступ К. Мацієвича: *«повстання не треба робити, щоб не руйнувати апарату державного і не викликати большевизму, яким тепер живуть»*.

⁹² Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. – С. 37, 38, 40, 47.

⁹³ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. – Т. 1. – С. 51.

А. Ніковський, за М. Шаповалом, *«був разом за і проти повстання»*. Він говорив, що *«повстання може мати успіх, але вони (тобто члени УПСФ. – Д. Я.) не бачать в ньому виходу для української справи з теперішнього становища, не визнають його як методу боротьби»*.

В. Садовський висловився *«проти повстання, аргументував тими самими міркуваннями – але квазімарксистською фразеологією»*.

Останній, хто виступав, Ф. Швець, сказав *«кілька слів про потребу повстання»*.

Очевидно, що склад учасників зумовив і атмосферу засідання, і його результати: *«На засіданні говорилось, кричалося, ніхто не знав, як реагувати»*. Засідання Г(оловної) Р(ади) УНСоюзу (яку він шойно охарактеризував як нараду приватних осіб, запрошених персонально ним та Винниченком), писав Шаповал, *«нічого не дало нікому»*. Після засідання Петлюра підійшов до Винниченка і сказав йому: *«иншої дороги нема, як повстання»*. Винниченко відповів: *«Все готове! Хочете з нами?»* Відповідь не забарилася: *«Петлюра погодився»*.

От і вся правда про *«таємне»* засідання УНСоюзу⁹⁴, яке «обрало» Директорію.

А ось і вся правда про обрання Директорії: *«Далі ми пішли вдвох з Винниченком, обмірковуючи “першу поразку” в нашому великому ділі. Ми були через те дуже бадьорі і рішили тут же взяти всю справу виключно на себе самих...»*.⁹⁵

О 20-й годині того ж дня, 12 листопада, генерал Гренер та фон Тіль викликали до себе Винниченка, якого було попереджено про неприпустимість виступів проти гетьмана та його режиму.

Заколотники негайно зробили крок у відповідь – призначили *«засідання повної Президії Національного Союзу»* на 13 листопада⁹⁶. Причина такого поспіху – побоювання, що *«можуть нас злапати на місцях всіх»*⁹⁷. На цьому засіданні нібито й *«було доложено про підготовку повстання»*. Згідно з Шаповалом, за підтримку плану збройного виступу висловилися анонімні представники центральної течії УПСР, Селянська Спілка⁹⁸, УСДРП, УПСС. Представники урядової УПСФ, у свою чергу, заявили, що вона *«принципово проти, але не буде перешкоджати і перечити»*. Наслідком засідання, мабуть, під впливом розмови Винниченка з представниками німецької адміністрації, стала постанова: *«попередити всіх членів Національного Союзу, аби по можливості виїхали з Києва, бо в мент нашого виступу на них впадуть репресії»*.⁹⁹

⁹⁴ Опис засідання кореспондується з описом Стахів, який не знав про існування цитованих тут споминів Шаповала. Див.: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. – Т. 1. – С. 52 і далі.

⁹⁵ Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. – С. 49–50.

⁹⁶ Винниченко стверджував, що Директорію було обрано саме цього дня. Критику цієї версії див.: Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. – Т. 1. – С. 74–76, 235, прим. 34А.

⁹⁷ Шаповал М. Гетьманщина і Директорія... – С. 58.

⁹⁸ В обох випадках – вірогідно сам Шаповал.

⁹⁹ Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. – С. 59.

Хто, як і коли насправді сформував Директорію

О 20-й годині 13 листопада в приміщенні Міністерства шляхів сполучення, в кабінеті такого собі Стокози (урядовця з особливих доручень при міністрі), відбулося вже *«конспіративне»* засідання Президії УНС *«разом з військовими»*. За Шаповалом, крім нього та господаря кабінету були присутні також Винниченко, Янко (член ЦК УПСР, редактор «Народної волі»), О. Макаренко (лідер УПСР), П. Андрієвський (член УПСР), Макаренко, Кушнір, Осецький, Коновалець, старшина січовиків Дідушок *«та кілька стрільців»*.¹⁰⁰

Присутні представники УПСР та «Селоспілки» висловилися за створення революційного уряду у формі Директорії, а згідно з Шаповалом, *«про це нас було постановлено раніш»*. Де *«раніш»*, коли *«раніш»*? – про це Микита Юхимович дипломатично промовчав... Представник «Селянської Спілки» Янко запропонував обрати до складу Директорії знову-таки *«погоджені раніш»* кандидатури Винниченка, Петлюри та Шаповала. Макаренко, у повній відповідності з досягнутими *«раніш»* залаштунковими угодами, підтримав цю пропозицію і запропонував прийняти її без обговорення.

У цей самий момент М. Шаповал несподівано для всіх присутніх виступив проти своєї кандидатури. Аргументи – *«у мене не вистачить на це просто сили, волі, нервів»*; *«я зморився, треба людей сильніших, здорових»* – справили приголомшливе враження на присутніх. *«Я пішов, – читаємо далі у споминах, – і заявив Янкові на вухо: ви не маєте права настоювати на моїй кандидатурі, бо моя присутність в Директорії дасть їй марку більшовицької»*. Замість себе до складу Директорії Шаповал запропонував Янка, але той відмовився майже в тих самих висловах.

«Всі сиділи в здивуванні», – читаємо у Шаповала.

Тоді він узяв слово і запропонував до складу революційного уряду Винниченка, Петлюру та члена ЦК УПСР професора Швеця з наданням їм права кооптувати до складу Директорії по одному представнику від залізничників та УПСР. Сам же Шаповал запропонував і кандидатури Макаренка та свого давнього приятеля Панаса Андрієвського.

«Бідний Швець! – з іронією писав Микита Юхимович. – Він попав ні з того, ні з сього в Директорію, як курка в борщ. Не знав ні підготовки, ні механізму всього «заговору», ні провідних його ідей».¹⁰¹

¹⁰⁰ Там само. – С. 59. Список присутніх свідчить, що Петлюри на цих зборах не було. – Д. Я.

¹⁰¹ Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. – С. 60, 61.

Як і чому Петлюра став членом Директорії? Версія Шаповала

«Чому я, власне, запропонував такий склад?» – запитував себе згодом Шаповал. І відповів на своє питання так: «Коли мали випустити з тюрми Петлюру і інших, чого ми добивалися в усіх переговорах з гетьманом і німцями, то ми взагалі не знали, що маємо робити з ним, Петлюрою. Для Винниченка тепер, а для мене завжди Петлюра був чужий чоловік. Я його просто не знав ніколи, хоч і був шапочно знайомий. Однак, побачивши методи його роботи в Генеральному Комітеті і в Уряді Центральної Ради, я визнаю його за людину не високих здібностей. В Центральній Раді я рішучо виступав проти його методів восени і перед III Всеукраїнським Військовим З'їздом гостро критикував його за бездарність в військово-адміністративній справі. Петлюра окружав себе нездібними дітваками, – писав Шаповал, – які захоплювались його деклямаціями, але не розуміли діла, прислухував до їх славослов'я і панував, не виносячи критики, виїдаючи здібніших і самотійно думаючих. Військова його організація – це кустарна праця з військового погляду і “хитра компанія” – з приватно індивідуального. <...> Ми взагалі тоді були між собою незнайомі, ніхто нікого не знав, а вірили хіба тільки рекламованим раніш особам», – читаємо у його споминах. «Понеже Головним отаманом війська у нас уже був призначений генерал Осецький, то ми Петлюрі ніякої ролі у війську не призначили, – наголошував Шаповал. – Але як Петлюра став іменно Головним отаманом – я цього й досі не знаю... Думаю, що Винниченко на це погодився, як з доконаним Симон Петлюра фактом, щоб не викликати кризи в Директорії в перші дні її тяжкої і відповідальної праці.... Вся дальніша історія показала, що Директорія розбилась внутрішньо, морально не об'єдналась, справи управління викликали велику гру пристрасти і розбили ту єдність, яку я вважаю передумовою іменно для такого творення Директорії. <...> Петлюра не приймав ніякої участі в організації повстання, а був закликаний на готове діло. <...> Ми з Винниченком по своїй волі дали Петлюрі можливість стати народним героєм, а він вибрав для себе – стати польсько-шляхетським попухачем. Призначення нами Петлюри в склад Директорії було нашою помилкою – це треба признати», – з сумом констатував Шаповал.

Симон Петлюра.

Хто стояв за спиною Петлюри?

Беручи до уваги це міркування, не можна заплішувати очі й на до сьогодні не з'ясовані обставини діяльності Симона Васильовича. Йдеться про його надзвичайно тісні політичні відносини з січовими стрільцями та особисто з Коновальцем. Якщо й припустити, що Петлюру було включено до складу Директорії «випадково», то ця «випадковість» пояснюється дуже просто – за ним фактично стояли січові стрільці. Недарма на цю обставину звертали увагу й мемуаристи, й дослідники. Деякі з них спеціально підкреслювали, що стрілецьтво «*рачує себе окремою політичною партією з певним політичним завданням*». Наслідок: «*Стрілецька Рада, маючи свого представника в Директорії, стала не тільки військовим, а й політичним чинником*». Більше того, «*у добу Директорії Євген Коновалець мав величезний вплив на головного отамана Є. Петлюру і був одною з центральних фігур тієї політичної групи, яку ми називали військовою...* – писав Солуха. – *Його впливи на українську політику погетьманського часу були дуже великі і, можна сказати, переважаючі... Директорія ухвалювала «лише формальні рішення, всі ж актуальні проблеми вирішувались у тісному і вибраному колі наших полководців у залах [готелю] «Континенталь».* Можна сказати, – підсумував дослідник, – *що політика Директорії та її уряду, то була політика Коновальця. Фактично він був диктатором*».¹⁰²

Полк Січових стрільців біля своїх казарм у Києві (1918 р.).

¹⁰² Солуха П. Договір з Москвою проти гетьмана Павла Скоропадського. – С 62, 78—79, 193. Про політичну програму січових стрільців див.: Там само. – С 71.

Чому Шаповал покинув Директорію? Версія Шаповала

*«Як неприємно дорослій людині бути запідозреній у дитинячих слабостях до кукол, так неприємно мені бути запідозреному в славолюбстві і бажанні «влади». Я переріс інстинкт влади політично, бо за найвище в світі вважаю владу моральну. Такої влади я мав по горло при організації повстання, коли люде без нічого ризували своїм життям по одному моєму заклику. **Винниченко і я мали дійсну владу до моменту вибору Директорії** (підкреслення Шаповала. – Д. Я.). Це визнавали всі, навіть вороги. Ну і що ж мені всяка влада, “портфель”?».*

«Я весь 1918 рік, – продовжує автор цитованих споминів, – ходив з важкою образою в житті, з думкою, що міщанство, міряючи мене своєю міркою, не допускає навіть думки, що людина має вищі насолоди в громадській творчості, ніж переживання влади. І хотілось дати доказ, що я не міщанин. Я відмовився від вступу в Директорію, вірючи до останнього моменту в перемогу, успіх нашого діла. Хай собі Швець чи А. Макаренко покуштують влади і Петлюра разом з ними! Можливо, що в їхньому житті нема інших вищих переживань і радостей... Приймати участь у великому ділі, багато робити, з нічого зробити щось – в цьому є насолода і справедлива гордість самим собою: я пережив це в повній мірі під час небезпечної роботи по організації повстання. А тепер можна і назад стати, від близької справи не відходячий Це була головна причина моєї відмови вступити в члени Директорії. Другою причиною була та, яку я заявив голосно. Третьою – та, про яку я нишком сказав Янкові», – такими словами завершив цю частину своїх споминів один з лідерів українських есерів Микита Шаповал.

Як і чому потрапили до Директорії Андрієвський, Швець та Макаренко? Версія Шаповала

«Швеця, – свідчив далі М. Шаповал, – я запропонував до Директорії просто через те, що не було другого кандидата. Янко відмовився через свою малу політичну освіту, він рішучо не підходив до цієї ролі. А Швець, хоч я його й не знав з особистого і політичного боку, опріч того, що він син селянина і член Селянської Спільноти та нашої партії, але він був «професор». Іншого кандидата взагалі не було. Я був доброї думки про його особисті прикмети, як людини освіченої і коректної, товаришської, але й це потім стало під сумнівом».

Ще одного члена Директорії, Макаренка, Шаповал охарактеризував так: *«він приймав близьку участь в підготовці справи між залізничниками, це в моїх очах було цінним, і я був певний, що його вибір буде корисний. Потім мені самому було жаль на безпринципність, запобігливість його перед дрібними людьми во ім'я популярності і т. д. Видно, що в житті йому доводилось переживати роль, хоч би фіктивну – “доброго чоловічка”, що він занявся цим і [в] Директорії. Політичних здібностей не виявив».*

«Не мав ніякого діла в підготовці повстання і Андрієвський, – признавався Шаповал. – Його ми всі, і я в тім числі, знали дуже мало. На засідання перед виборами до мене кілька разів підходив О. Макаренко, голова самостійників-соціалістів, і просив Припяти до Директори також і їхнього кандидата, називаючи при тім Андрієвського. Я О. Макаренка знав давно, вважав за соціаліста, патріота і порядну людину, то його рекомендація, як провідника партії, мала свою вартість. Оскільки я міг помітити потім, вибір Андрієвського був рішуче невдалим. <...>Геть підозріння, особисті смаки, симпатії та антипатії! Аби справу було зроблено. Не однаково, чи Швець, чи Винниченко, чи Андрієвський, чи п'ятий, десятий? Кожний українець – “хорош чоловік”. Наші успіхи і неуспіхи – все мусимо поділити по-товаришському, не про себе ж дбаємо. Кожний «Директор» буде, як був товаришем, разом діло робитимемо».

«Не важно, хто буде членом Директорії»

Така констатація не є якимось там публіцистичним перебільшенням. Це – тверде переконання її організатора Микити Шаповала. Повністю цитата має такий вигляд:

«Це не важно наразі – хто буде в Директорії. Директорія – тимчасовий повстанський політичний орган: заберемо Київ, скличеться народне представництво, Директорія дасть звіт і піде собі в відставку. Ніхто з чесних українців, обдарований довірою, не буде зловживати, бо всі українці чесні, милі, гарні люди...» – пояснював сам собі і нащадкам Шаповал. І вів далі: *«Я й досі дивуюсь тим своїм настроям – сентиментального довіря до всіх страждущих, а за таких я вважав всіх українців. Чому? Не знаю... Я так ненавидів весь час міщанство, пошлость, рабство українофілів, так вишукував скрізь і картав, а тут якась дивна доброта і довіря!»*

Петлюра, Швець, А. Макаренко і Андрієвський потрапили в Директорію несподівано навіть для їх самих. До самого моменту виборів ніхто про це навіть і в голови не покладав. Тільки про Петлюру ми напередодні чи що якимось поговорили з Винниченком, ночуючи останню ніч разом в нашій добрій схованці у В. Петрушевського. Але така вже судба їх: “без драки потрапить в більшіє забіяки”. Андрієвський потім зкомпромітував себе заговорицтвом проти Директорії, пияцтвом та безлабурним поведінням. Швець і Макаренко дали себе вивезти за кордон, щоб стати «директорами» в готелі. Маленькі, хоч по-своєму і чесні, може, люди...

Так було вибрано Директорію...

Коли Директорію було вибрано, ми, цивільні, почали прощатися, щоб Директорія з військовими людьми розробили план близьких, негайних заходів. Винниченко сказав мені: – Глядіть же, Микита Юхимович, помагайте справі й далі – ми будемо працювати, як і працювали, разом. – Я підтвердив свою заяву і погодився прийняти, якщо мені щось доручать. Рішили завтра виїздити до Білої Церкви. Винниченко обіцяв повідомити про виїзд і про чергову роботу. Я пішов ночувати на Гоголівську, до доброї своєї приятельки – письменниці Галини Ж-би. Там мене уже чекала моя дружина. Я їй сказав двоє слів: “вибрали Директорію. Я вільний”».¹⁰³

¹⁰³ Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. – С. 61—66.

Як і чому Петлюра став членом Директорії? Версія Винниченка

Надаймо слово й іншому провідному учаснику події, першому голові Директорії.¹⁰⁴

«І отут треба відзначити одну (не принципіальну, а так би мовити технічну) помилку організаторів повстання, проти якої особливо настійно застерігав Микита Шаповал: проти допущення до акції Петлюри. М. Шаповал доводив, що через свою хоробливу честололюбність, через згагу «слави» С. Петлюра є здатний стати на послугу всякої реакції, що він здатний навіть до гетьмана підійти й за пост якогось міністра продати йому всіх нас. На доказ цього він нагадував нам усім відомий факт, як С. Петлюра під час боротьби з російським “Временним Правительством” Центральної Ради, коли ми всі готували свої сили до проголошення автономії, до видання Першого Універсалу, як він чіплявся до М. Грушевського і до мене, щоб Центральна Рада домаглася у Временного Правительства призначення його, С.Петлюри, «товаришем міністра» військових справ Росії, товаришем руского міністра Керенського, свідомого запеклого ворога національного визволення України, М. Шаповал нагадував нам, – твердив В. Винниченко, – що самі соціал-демократи відкликали С. Петлюру з уряду за його нездатність, бездіяльність, за його маніякальну любов до парадів та самореклями. Шаповал доводив, що користи трудно ждати від цієї людини, але шкода може бути дуже велика».

«Ми, – твердив голова Директорії, – визнаючи рацію доказів М. Шаповала, все ж таки вагались, бо деякі військові елементи (надто дрібні отамани на провінції) пропонували закликати й Петлюру. Не хотяче нехтувати ні найменшою поміччю справі, було постановлено С. Петлюру все ж таки закликати в останній момент, щоб він не мав часу побігти до гетьмана <...> С. Петлюрі, – читаємо далі у Винниченка, – дійсно, тільки в останній момент було запропоновано прилучитися до акції і подано конспіративну адресу та годину останнього засідання Національного Союзу. На цьому засіданні мали бути вироблені основні директиви повстання, обрано Директорію і призначено точну дату загального, одночасного початку руху по всій Україні.

І всі наші організаційні заходи, вся робота, все повстання трохи-трохи не були знищені С. Петлюрою. Він певної відповіді на пропозицію не дав і на засідання Національного Союзу не з'явився. <...> Поки Національний Союз підставляв себе під розстріл, – фантазував Винниченко, – і засідав, цей нещасний чоловік тихцем помчав у Білу Церкву до Січових Стрільців і, немов би присланий Національним Союзом, видав від свого імені відозву до українського народу з закликом до повстання. <...> Та більше: на рух зразу було накладено тавро одної людини. Це виходило не повстання свідомої робітничо-селянської демократії проти соціальної, політичної та національної реакції, монархії й окупантів,

а бунт “якогось Петлюри”, якогось «отамана» проти «гетьмана». <...> Ні селянство, ні тим паче мійське робітництво на заклик “отамана Петлюри” не хапалося збігатися. Тільки як стало відомо серед широких мас, що керують повстанням політичні партії соціалісти, а не якісь отамани...коли по інших кутках України розпочався нашими емісарами рух, тільки тоді біля нашого ядра, полка Січових Стрільців, почався справжній рух революції», – такими словами завершив свої пояснення Винниченко. Якщо вірити Шаповалові, то Винниченко не мав підстав нарікати, адже основним лобістом Петлюри був він сам. «Підготовляючи повстання і обговорюючи склад провідного органу, ми (цебто Винниченко і я), – стверджував

¹⁰⁴ Тут і далі цитується за споминами М. Шаповала (С. 98—99), який, у свою чергу, очевидно, цитує працю В. Винниченка «Перед новим етапом. (Наші позиції)». – Торонто, 1938. – С. 26—31.

Шаповал, – *намітили Петлюру до цього органу, якому дали назву Директорії <...> Винниченко вдруге провів Петлюру на відповідальну роль*».¹⁰⁵

¹⁰⁵ Шаповал М. Ляхоманія. Машинопис. – Прага, 1931. – NYPL. – Український архівний фонд імені Микити Шаповала. Дар інж. Сави Зеркаля. – QGA. – 73. – 3949. – С 2.

Якісний склад Директорії. Оцінки фахівців

Багато років тому був сформульований висновок, не спростований до сьогодні. Висновок такий: *«склад Директорії був дуже слабкий»*. Автор цієї формули звернув увагу і на надзвичайну неприязнь Шаповала до Грушевського та його оточення (про їхні звитяжні досягнення на герці національного державотворення ми прозповідали в попередній книзі. – Д.Я.). Наголосив цитований дослідник і на тому, що *«для правної безперервності та легітимності»* до складу Директорії необхідно було б включити бодай одного із членів останнього уряду УНР (до речі, проти цього рішуче заперечував Шаповал. – Д. Я.). Підкреслив пан Стахів і очевидно невдалий вибір Андрієвського і Макаренка. Заразом висловив припущення, що якби Петлюра був особисто присутній на відомому засіданні, то він, а не Винниченко, був би обраний Головою Директорії.¹⁰⁶

Федір Швець, Андрій Макаренко та Симон Петлюра.

Але, врешті-решт, справа була не тільки в персонах. Надзвичайно важливим було те, що, по-перше, не існувало жодного документа, який визначав би статус Директорії як органу влади, її внутрішню організацію, по-друге. По-третє, Директорія висунула претензію на «керівну» роль – це півтора десятка років тому довели М. та О. Копиленки – без жодного правового акта¹⁰⁷. Тобто була вона органом самочинним, нелегітимним, створеним неправовим шляхом. Наслідок – і населення «України», і країни Антанти, переможниці Першої світової, ставилися до неї як до настирливої мухи.

Стахів навів інші відомості про склад гуртка заколотників. Посилаючись на спомини того ж таки Шаповала, він відзначив, що після відомої зустрічі Скоропадського та генерала

¹⁰⁶ Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. – Т. 1. – С. 67—74.

¹⁰⁷ Копиленко О., Копиленко М. Держава і право України. – С. 115.

Краснова¹⁰⁸ *«став поширюватися ініціативний гурт евентуального повстання»*, до якого було *«приєднано»* полковника Павленка, командирів січовиків Коновальця та Мельника, полковника Болбочана; політичними справами опікувався консул Білецький, закордонними – заступник керівника гетьманського МЗС Артемій Галіп, а також сотник січовиків Дідушок як секретар *«керівного гурту»*.¹⁰⁹

Враховуючи обставини місця і часу, годі було й сподіватися, що інформацію про підготовку повстання вдасться утримати в таємниці. Власне, це добре розуміли його організатори. Сам Шаповал вважав, що чутки про підготовку повстання розповсюджувалися в Києві через Садовського, Кушніра, Ніковського та Єфремова. Він також повідомив, що есери *«спромоглися»* скликати так зване *«офіційне»* засідання неіснуючої Головної Ради УНС. На ньому *«Винниченко красномовно і офіційно, як Голова Національного Союзу заявив, що він не знає ні про які подібного роду авантюристичні заходи в Національному Союзі і може одверто і з повною рішучістю спростувати всякі провокаційні чутки. Навпаки, – запевняв Винниченко, – Національний Союз і т. д. і т. п.»*. *«Я, – записав з цієї нагоди Шаповал, – вніс відповідну резолюцію»*, в якій, зокрема, зазначалося: *«Головна Рада УНСоюзу «прохає все громадянство прийняти до уваги лише постанови Українського Національного Союзу, відкидаючи всякі чутки, котрі ширяться з метою знервувати громадянство і внести дезорганізацію, яку використовують на користь української справи...» «О ти, політична мораль...»* – такими словами завершив свої спогади про підготовку повстання головний його організатор.¹¹⁰

¹⁰⁸ «Тим-то ця подія, яка стала зразу відомою в усіх політичних колах в Києві, стала поворотним пунктом у підготовці евентуального повстання українського національного табору». – Стахів М. Україна в добу Директорії УНР. – Т. 1. – С 49—50.

¹⁰⁹ Там само. – С. 51. *«Технічно в нашій праці допомагав наш секретар з Національного Союзу Петро Дідушок, котрий, загалом беручи, був нашим зв'язковим товаришем в зносинах з січовиками і іншими»*. – Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. – С.47. Відкритим залишається питання, до якої з груп заколотників належав генерал О. Греков, одним з можливих мотивів участі якого Д. Дорошенко вважав те, що П. Скоропадський двічі відмовився призначити його військовим міністром. Докл. див.: Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє—минуле. – С. 258.

¹¹⁰ Шаповал М. Гетьманщина і Директорія. – С. 50—51.

9 листопада – останній день Української Держави

Розповсюдженням резолюцій Шаповал, якщо вірити його мемуарам, не обмежувався. 7 листопада він *«одправив полковника Пелешука в Бердичів з інструкціями і наказом підготуватись до мобілізації, яка буде оповіщена приблизно через тиждень. Болбочан виїхав <...> раніше з наказом – ждати гасла. Коновалець був у Києві. Отже, наша організація стояла на варті моменту в повній бойовій підготовці»*, – переконував він.¹¹¹

Таким *«моментом»* були визнані згадана зустріч гетьмана з генералом Красновим, але, передовсім, чутки про листопадову революцію в Німеччині і усунення кайзера від влади. Добре розуміючи, що іншого шансу може не бути, керівники повстання зробили принциповий крок: уклали з представниками німецького командування *«джентльменську»* угоду про взаємний нейтралітет. Німецькі полки діставали змогу безперешкодно виїхати на батьківщину, їхні партнери залишилися з'ясовувати стосунки з ненависним гетьманом сам на сам. Треба було поспішати – на п'яти наступали більшовики...

Тимчасом настало 9 листопада, *«яке я завжди вважав останнім днем мого режиму»*, – записав у мемуарах Скоропадський. Того дня український посол у Берліні барон Штейнгель поінформував голову держави про революційні події в Німеччині та про усунення від влади імператора Вільгельма II. Українські націонал-соціалістичні діячі, зі свого боку, подали гетьманові декларацію УНСоюзу, з'їзд якого вони планували скликати 17 листопада. Скоропадський, за його пізнішим визнанням, ясно зрозумів, що справа йде до повалення.¹¹²

11 листопада 1918 року, після 1568 днів війни, Німеччина, Франція та Велика Британія підписали угоду про припинення вогню на Західному фронті, яка вступила в силу об 11 годині дня. Перша світова завершилася.

Разом з тим гетьман чітко усвідомлював, що, з огляду на відсутність власної армії та реальний стан німецького експедиційного корпусу, перед ним відкривалися, власне, лише дві можливості. Перша – *«самому стати на чолі українського руху»*, для чого скликати Конгрес, провівши до його складу своїх прихильників... *«Я особисто мало вірив в успіх при цьому рішенні, – признавався гетьман, – оскільки ще вранці отримав повідомлення, що було розкрито весь заколот повстання при арешті начальника частини моєї охорони, полковника Аркаса. З його повідомлення з'ясувалося, що конгрес конгресом, а повстання все одно спалахне...»* Інша теоретична можливість – закрити Конгрес, опершись при цьому на офіцерські формування, які діяли в Україні – *«є одному Києві у нас було до 15 тисяч офіцерів»*. На роздуми пішли чотири дорогоцінні дні.

Лише 13 листопада після обговорення в уряді питання про форум УНСоюзу *«вісьмома голосами проти семи допущення Конгресу в даний час було вирішено негативно. Я погодився з цим рішенням, – пригадував П. Скоропадський, – але оскільки ясно було, що при недопущенні Конгресу негайно ж ліві українські партії вживуть агресивних заходів, мені необхідно було створити більш рішучий кабінет і більш підходящі для цього військові сили, на які я вирішив спертися, на російський офіцерський склад та на свою Сердюцьку дивізію, на котру я за всіх умов розраховував. Для офіцerstва російського складу, – пояснював він логіку своїх рішень та дій, – я повинен був негайно оголосити федерацію, бо мені вуха прогуділи, що якщо це буде зроблено, то весь офіцерський склад стане горою, заради Росії, за гетьманську Україну»*. 13 листопада гетьман відправив у відставку уряд і одночасно оголосив: *«твердо стоячи на ґрунті*

¹¹¹ Там само. – С.67.

¹¹² Психологічну атмосферу тих днів Д. Донцов передав двома реченнями: *«8-го (листопада) був в палаці у Тетмана. Це лише його тінь»*. – Цит. за: Ковалів П. Д-р Донцов про Гетьмана Павла Скоропадського // Визвольний шлях. – 1966, № 4. – С.498.

*політичного, культурного і економічного розвитку України, віднині ми повинні працювати для майбутньої федерації з Росією».*¹¹³

¹¹³ *Скоропадський П.* Спогади. – С. 303, 305.

IV

Перші документи Директорії та «легітимність» нової влади

15 листопада на світ Божий за підписами Винниченка, Петлюри, Швеця та Андрієвського (підпис Макаренка з невстановлених до сьогодні обставин відсутній) було випущено перший документ Директорії. Зміст укладається в три тези.

Теза перша. Російський генерал Скоропадський, спираючись на німецькі багнети, захопив владу, намагався приєднати Україну до «єдиної неділимої Росії». Спроби його режиму навести такий-сякий правопорядок, покласти край селянському бандитизмові кваліфікувалися як «класова помста поміщиків», яка, мовляв, «дійшла до такої міри, якої не знав і царський режим».

Теза друга також наскрізь брехлива. «Підписанти» стверджували, що:

а) «Український Національний Союз як найвище представництво організованої української демократії вживав до останнього дня всіх заходів, щоб мирно, без пролиття крові і дезорганізації громадського життя захистити й одстояти права народу»;

б) «настав час залишити мирні заходи»;

в) «Директорію Самостійної Української Народної Республіки» обрали «організована українська демократія» та «все активне народне громадянство».

Нарешті, теза третя вражає своєю алогічністю. В час, коли Київ було захоплено, гетьман та його уряд відійшли від влади, вірні йому частини припинили опір, підписанти пропонували «негайно, без пролиття крові» «залишити обманом і насильством захоплені ними урядові посади».¹¹⁴

Того самого дня було підписано та/або розповсюджено ще один документ під назвою «Універсал» з підписом «Головний отаман Українських республіканських військ Петлюра». Місце та дата народження документа такі: Біла Церква, «ставка головної команди Українських республіканських військ у половині листопаду 1918 р.».

Петлюра оголосив: «з наказу ДИРЕКТОРАТУ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ стаю на чолі всього Українського війська як головний його отаман». Немає потреби зайвий раз підкреслювати, що відповідного наказу в природі не існувало. ДИРЕКТОРІАТ, себто ДИРЕКТОРІЯ, ніколи нічого подібного не ухвалював/ухвалювала. В іншому випадку Симон Васильович просто пред'явив би відповідний папірець, підписаний його колегами. Друге – в день початку повстання він перебував не в «ставці Українського війська», а в штабі січовиків Коновальця, тобто в штабі чужоземного війська. Усі січовики станом на кінець листопада були австро-угорськими підданими і носили австрійські однострої – саме їх і назвали «Українським військом». Документ у позасудовому порядку оголошував уже колишнього гетьмана «поза законом за головний державний злочин проти самостійної Української Народної Республіки». Одночасно «Універсал» оголошував «скасованими» «гетьманські накази по війську» та закликав «військові частини генерала Скоропадського» переходити під знамена УНР з метою «знищення сили, на яку досі опирався» гетьманський режим¹¹⁵. Іншими словами, пан «Головний отаман», будучи нібито при здоровому глузді, закликав російських офіцерів вступати до війська, метою якого було знищення російських офіцерів.

Ще одна дивина – перше та єдине відоме на сьогодні «офіційне» військове зведення «Штаба Украинских Республиканских Войск», підписане Петлюрою та Осецьким. Головний

¹¹⁴ Директорія... – Т. II. – С. 374—375.

¹¹⁵ Директорія... – Т. II. – С. 376.

зміст – безапеляційні запевнення у всенародному характері повстання. Запевнення без жодних на те підстав. Більше того, ці «підстави» навіть не змогли вигадати впродовж наступних 90 років – на відміну від, скажімо, поразки більшовицьких загонів 23 лютого 1918 р. під Червоною гіркою, яке радянські фальсифікатори згодом видали за перемогу, адміністративним порядком «призначивши» днем народження Червоної армії та флоту. У тексті, однак, містилися твердження, які заяви про «всенародність» повстання спростовували. Наведімо його мовою оригіналу:

«Армиями Украинского народа занята Полтава, Харьков, Екатеринослав. Передовые части стрелцов приближаются к Киеву. Под Васильковом 14 ноября начался бой. Первый отряд добровольцев разбит. Убито до двухсот. Много ранено. Нам досталась пушка и 8 пулеметов. С нашей стороны 3 убитых и 9 раненых. Немцы помогают нам оружием. Рабочие общей забастовкой. Солдаты-крестьяне радостно берут оружие. Мобилизовано до 30 тысяч селян и озброено. Сердюки бросают добровольцев и перебегают до нас целыми сотнями»¹¹⁶. Тепер українською: за допомоги німців, невідомо ким, як і коли мобілізованих до війська 30 тис. селян захопили 3 міста і наблизилися до столиці. Воюючи проти професійних військових та й до того поголовно офіцерів, вони втратили аж 3 убитими і 9 пораненими, вбивши при цьому до двох сотень супротивників. Констатуємо: досягти таких показників за весь час своєї кар'єри не пощастило ані Сунь-цзи, ані Велізарію, ані Олександром Великому, ані Наполеону Бонапарту.

¹¹⁶ Там само. – С. 377.

Дещо про перебіг повстання

За 90 років українська історична думка, попри всі спроби, не спромоглася дати відповіді на прості питання: де повстання почалося? Хто брав у ньому участь? Хто командував повсталими? Скільки було повстанців? В яких місцях відбувалися бойові дії? Якими були втрати протидіючих сторін? Де поховані і чи поховані загиблі?

Чи не першим літописцем повстання став такий собі Зенон Стефанів.

Хто такий Зенон Стефанів?

Історик українського війська, журналіст. Народився 1902 р. в с. Топорівці Городенківського повіту. Автор розвідок, які стали класичними: «Українські збройні сили 1917—1920 рр.» (1934), «Українське Вільне Козацтво» (1935), «Коротка історія українського війська» (1938); співредактор «Історії українського війська» (вид. І. Тиктора, 1936). Дійсний член НТШ та Американського Військового інституту, член Американського історичного товариства. Помер у США 1976 р.

Що з'ясував Стефанів?

За 30 років, які минули після тих подій, йому пощастило з'ясувати таке:

30 жовтня» був *уже створений повстанчий Оперативний Штаб*», до якого увійшли генерал Осецький, полковники Тютюнник та Кедровський¹¹⁷ і «представники січових стрільців» Мельник та сотник Черник.

1 листопада Директорія виїхала до табору Січових стрільців у Білій Церкві, «залишаючи в Києві для повстанчої акції в столиці Військовий Революційний Комітет».¹¹⁸

14 листопада. Гетьман проголосив Грамоту, і «рівночасно» з'явилася в «столиці та по українських містах» відозва Директорії!!!

Тут натрапляємо на першу проблему. Як це могло статися, «рівночасно» —, аби прочитати гетьманську Грамоту, написати проект своєї Декларації, узгодити її текст з членами Директорії, які вже нібито були в Білій Церкві, а Грамота була написана в Києві і навряд чи того самого дня потрапила відразу до Білої Церкви! До того ще треба було набрати текст у друкарні, вчитати, надрукувати, розвезти наклад по містах та розклеїти по стінах, парканах та на інших придатних для цього тогочасних носіях. І це все — за відсутності стільникового зв'язку, комп'ютерів, факсів, білл-бордів, FM-радіо, телебачення тощо!!! Читаємо далі.

16 листопада. Повстання починається виступом стрільців у Білій Церкві. «Гетьманська залога розбіглася без боротьби», «січовики визволили з Білоцерківської в'язниці кілька десят політичних в'язнів» (!!! — Д. Я.) та «розстріляли кількох гетьманських урядовців».

Розстріляли, зауважмо, без слідства, без суду. Розстріляли просто так, задля забави. В кращих традиціях, які згодом цілком справедливо назвуть «більшовицькими».

До Києва виїжджає 2-га сотня січовиків й одна гармата (командир — сот. Сушко).

17 листопада. До Фастова прибувають Петлюра, Директорія, «команда Загону СС»¹¹⁹ та решта сотень СС.

Гетьман направляє до Фастова «батальйон російських офіцерів (яких 1000 людей), один сердюцький полк, одну батарею, бронепотяг і кінську сотню» під командою князя Святополка-Міського загальною чисельністю «цонайменше» в 3000 багнетів та шабель.

З Фастова до Києва їм назустріч вирушив авангард січовиків: 2 сотні, одна чота, кінна розвідка та «імпровізований бронепойзд із одною гарматою». Авангард займає ст. Мотовилівка.

18 листопада. На полях між Мотовилівкою та Васильковом відбувається «завзятий бій», який завершується увечері захопленням Василькова. Січовики втратили загиблими двох сотників, противник — більше 600 убитими. Висновок: «В українській військовій історії Мотовилівка одержала почесну назву українського Маратону, подібно до того, як Крути стали в нас Тернопілями».¹²⁰

Нагадаємо: битва між афініями та персами під Марафоном відбулася 12 вересня 490 р. до н. е. Як вважають численні фахівці з військової історії, ця битва, в якій загинули 192 греки та 6400 персів, є однією з найважливіших битв у всесвітній історії.

Тепер про інші повстанські битви, обставини яких установив Стефанів.

Після 15 листопада. Загін учнів української гімназії в Богуславі (чисельність невідома) «ліквідує» місцевий «більшовицький загон», та й то не в самому містечку, а в якомусь Богом

¹¹⁷ Про долю російського офіцерства та його якісний склад, зокрема тієї його частини, яка опинилася під знаменами Петлюри, див.: Волков С. Трагедия русского офицерства // <http://samisdat.com/5/55/553-ogl.htm>

¹¹⁸ Стефанів З. Українські збройні сили. 1917—1921 рр. Частина 1. Доба Центральної Ради й Гетьманату (Друге справлене видання). СУВ, 1947. — 118 с — С 111—112.

¹¹⁹ СС — Січові стрільці.

¹²⁰ Стефанів З. Вказ. праця. — С 113—115.

забутому селі під ним. Цей загін «воював» два тижні. Втрати: загинув Антон Григоренко. Обставини загибелі невідомі.

На боці заколотників виступили загони: отамана Зеленого (Трипільщина). Чисельність: 10 тис. селян. Сердюцький Лубенський полк (командир – полковник із «поширеним» українським прізвищем Отмарштейн). На Лівобережжі – Сіра дивізія та Полтавський корпус під командуванням Болбочана. Учасі в облозі Києва ці війська не брали.

Загальну кількість повсталих з'ясувати неможливо. За висловом, який наводить З. Стефанів, *«тут уже й чорт не розбере в тому всьому»*¹²¹. Воно і зрозуміло: революційний порив українського селянина завершувався за порогом власної хати, за межею свого поля, за межею рідного села.

20 листопада. *«Повстанчі війська, об'єднані згодом в Осадний корпус»*, розпочали облогу Києва.

Скільки було цих «військ», які бойові дії мали місце, де вони відбувалися, що взагалі діялося впродовж наступних днів – нема знаття.

12—13 грудня. Загальний наступ на Київ. *«Після дводенних завязятих боїв вони зовсім розбили російсько-гетьманські дружини»*.

14 грудня. Частини Дніпровської дивізії і Січових стрільців увійшли до Києва за півдня, тобто в'їхали залізницею з боку Василькова.

Все.

Підіб'ємо підсумок. За період 16 листопада – 14 грудня, тобто впродовж 29 календарних днів, невідома кількість озброєних людей їздила залізницею з Білої Церкви (відстань до Києва – 82 км) через Фастів (відстань до Києва – 62 км) та Васильків (відстань до Києва – 36 км). Точно відома кількість основного ударного загону повстання. Станом на середину листопада у Білій Церкві перебувало 59 старшин і 1187 рядового складу січових стрільців, у т. ч. в строю відповідно 46 і 816 вояків, зведених в один піхотний курінь у складі 4 сотень, кулеметну сотню, загін кінної розвідки, гарматну батарею і технічну частину. Середній темп пересування цієї армادی – 2,9 км на добу. Цей показник відповідає, наприклад, темпу просування російських військ під час Брусилов ського прориву 1916 р., під час якого 600 тис. росіян проривали укріплену оборону австрійців та німців, чисельність яких сягала 450 тис. Тоді за 81 день сторони втратили вбитими та померлими від ран 62 тис. (Росія) і 300 тис. (Австро-Угорщина та Німеччина). Глибина просування наступаючих – від 80 до 120 км, – інформує ресурс «Россия в Великой Войне»¹²². Втрати повсталих у 1918 р. склали 2 загиблих старшини.

Упродовж 60 років, які минули після виходу в світ цитованої розвідки Стефаніва, до відомої величній картини було внесено істотні корективи. 2005 р. заходами товариства «Прогрес» було видано пишну монографію, яка, на нашу думку, узагальнює всі відомі на сьогодні відомості про обставини, якими наш народ повинен завдячувати *«українському Маратону»*. Монографію, автор якої, на жаль, пішов із життя, рецензували тричі доктор наук (філософських, богословських та мистецтвознавства) Д. Степовик, доктори історичних наук В. Сергійчук та В. Гусев (усі троє – професори). Прикінцевий список опрацьованих автором джерел нараховує 268 позицій – у принципі, все, що написав Петлюрою та написано про Петлюру українською мовою. Ця обставина, зокрема, дозволила видавцям зробити висновок про те, що автор *«цією книгою зробив вагомий внесок у розвиток вітчизняної петлюрані»*.

З цитованої нижче розвідки дізнаємося таке.

Перше. Директорію було обрано *«спочатку з 3-х, а пізніше з 5-ти чоловік»* на *«історичному таємному засіданні (УНС) за участю представників всіх партій»*. При цьому ані імен

¹²¹ Там само. – С 116, 117, 118.

¹²² http://www.grwar.ru/library/Vetoshnikoff/BB_12.html

перших трьох членів Директорії, ані дати «історичного засідання», ані переліку «всіх» політичних партій, ані імен їхніх представників автор, на жаль, не наводить.

Друге. Після оприлюднення в ніч проти 15 листопада Декларації до Директорії приєдналися «запорізький корпус, чорноморський кіш, січові стрільці, старишини і вояки сірожуванники та інші...» Знову повна анонімність – ані чисельності підрозділів, ані імен командирів, ані місць дислокації на дату «приєднання». Найбільшу небезпеку для Директорії представляла «300—400-тисячна австро-німецька армія», частину якої «війська Директорії обеззброїли».

А оце – відверта дурниця, якщо не сказати – брехня. Ще в 1924 р. російський воєначальник, видатний радянський військовий історик А. Зайончковський показав: у січні 1918 р. на всьому Східному фронті було дислоковано 52 німецьких та 31 австрійська дивізії плюс три дивізії їхніх союзників – загалом 86. У березні їх число скоротилося до 70, в т. ч. 43 німецьких, 25 австрійських та 2 дивізії їхніх союзників. В листопаді їх залишилося лише 34—28 німецьких та 6 австрійських¹²³. Це все. Тепер щодо чисельності цих дивізій. Щодо австрійських дивізій, даних у відкритих для нас джерелах виявити не вдалося. Щодо дивізій німецьких, ясна більша. Так, ще один класик радянської історичної науки навів дані, згідно з якими станом на 1914 р. списочний склад однієї німецької дивізії – 16 600 військовослужбовців. У 1918 р. їх число скоротилося «майже удвічі»¹²⁴, тобто ні за яких умов не могло перевищувати 10 тис. осіб, у т. ч. поранених, хворих та тих, що перебували у відпустках. Отже, чисельність австро-німецького окупаційного корпусу із частинами забезпечення, які участі в бойових діях ані практично, ані теоретично брати не могли, на початок так званого «повстання» – це максимум максимум 300 тис. осіб. Причому далеко не «першої свіжості»: все краще гинуло або вже загинуло на Західному фронті. Беручи до уваги цю абсолютну цифру, треба врахувати наступне. Німецьке угруповання, «група армій “Київ”»¹²⁵ нараховувала у своєму складі 6 корпусів. Їхні штаби розміщувалися відповідно в Гомелі, Києві, Новограді-Волинському, Сімферополі, Таганрозі та Харкові. Тобто 4 з 6 штабів та, самозрозуміло, підпорядковані їм підрозділи розміщувалися на території Білорусі й на тій частині території сучасної України, на якій тоді Директорія ніякого, навіть міфічного, впливу не мала і ніякого «повстання» організувати там за визначенням не могла. Австрійців, у свою чергу, «представляла» 2-га армія під командуванням генерал-фельдмаршала Бем-Ермолі. Вона складалася з 3-х корпусів, штаби яких були розгорнуті відповідно в Одесі, Херсоні та Кам'янці-Подільському. Отже, 2 з них (крім Кам'янець-Подільського) навіть теоретично брати участі у повстанні не могли – Директорія не мала «вірних» частин ані в Херсоні, ані, тим більше, в Одесі.

Ну і, нарешті, ніяких достовірних даних щодо нібито «обеззброєння» чи то австрійських, чи то німецьких частин у природі просто не існує – якщо, ясна річ, не вважати «природною» уяву національно налаштованих псевдоісториків.

Третє. З гетьманського боку в бою при Мотовилівці нібито взяли участь сердюцька дивізія (у Стефаніва – полк), полк піхоти і кавалерія під прикриттям панцерника (у Стефаніва – батарея та бронепотяг), що «перевищувало сили січовиків майже у п'ять разів». Результат запеклого бою, в якому «артилерія січових стрільців косила наступаючі лави гетьманських військ»

¹²³ Зайончковський А. Первая Мировая война. – СПб., Полигон, 2002. – 878 с. – С. 867.

¹²⁴ Строчков А. А. Вооруженные силы и военное искусство в Первой мировой войне. М., военное издательство МО СССР, 1974. – 615 с. – С. 146, 590.

¹²⁵ З 31 березня по 8 серпня ним командував генерал-фельдмаршал Ейхгорн, а після його загибелі – генерал-полковник фон Кірбах.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.